
VERONAUKA U SRBIJI¹

BOJAN ALEKSOV

Izvođenje nastave veronauke kao fakultativnog predmeta učenika prvih razreda osnovnih i srednjih škola započelo je u Srbiji novembra 2001. godine. Istovremeno, kao alternativni predmet veronauci uvedeno je građansko vaspitanje. Srbija se tako pridružila susednim zemljama, Hrvatskoj i Bosni Hercegovini, u kojima se, na zahtev dominantnih verskih zajednica, konfesionalna veronauka izvodi još od 1991. godine, odnosno, od raspada zajedničke države. U Bosni i Hercegovini Međunarodni Visoki Predstavnik 2000. godine predložio je uvođenje religijske kulture, predmeta koji bi obuhvatao učenja sve četiri tradicionalne verske zajednice i to pre svega iz perspektive kulture.² Tri velike verske zajednice u Bosni i Hercegovini su međutim odbile svaki drugačiji pristup verskoj nastavi koji bi ugrozio njenu konfesionalnu prirodu.

UVOĐENJE VERONAUKE

U Srbiji je Srpska pravoslavna crkva (SPC) inicirala zahtev za konfesiju veronauke u državnim školama. Zahtev za konfesionalni karakter obrazložio je bivši savezni ministar vera Bogoljub Šijaković stavom da “ne postoji neki opšti pojam, a još manje neka opšta religija – da mi možemo steći religijsko iskustvo jedino kroz neku veru i konkretnu veroispovest”.³ Uvođenje veronauke traženo je na osnovu

1 Ovaj rad rezultat je istraživanja koje je sprovedeno u okviru programa “International Policy Fellowship” Instituta za otvoreno društvo iz Budimpešte.

2 Valery Perry, *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina* (ECMI Working Paper N. 18. 9. 2003, dostupno na www.ecmi.de), str. 37.

3 Bogoljub Šijaković, “Država, crkva, vjeronauka” u: Momir Vasiljević, Zoran Milošević, *Pravoslavna veronauka u Republici Srpskoj* (Sarajevo: Dabar, 2001), str. 43. Isto u: *Upoznajmo decu s jevanđeljem Hristovim* (Kraljevo: Specijalni broj *Žičkog blagovesnika* posvećen vraćanju veronauke u škole, 2001), str. 23.

prava na obrazovanje, prava na izbor pogleda na svet, prava na veroispovedanje i prava roditelja da vaspitavaju decu u skladu sa svojim verskim uverenjima, koja su priznata međunarodnim konvencijama.⁴ Slično kao u drugim bivšim socijalističkim zemljama, najjači argument SPC i drugih zagovornika verske nastave u prilog učerjenu veronauke bio je njeno nedemokratsko ukiđanje od strane komunističkih vlasti.⁵ Profesor Bogoslovskog fakulteta SPC Radomir V. Popović čak smatra da se radilo o “uzajamnoj sprezi i sporazumevanju” komunističkih komesara i lažne demokratije zapadne Evrope i Amerike s ciljem “sejanja duhovne pustoši i praznine u, uglavnom, pravoslavnim zemljama”.⁶ Ministarstvo vera i SPC insistirali su da je reč o povratku, a ne uvođenju veronauke, prenebrejavajući činjenicu da veronauke nije bilo skoro šezdeset godina, te da se sada uvodi u drastično promenjenim okolnostima.⁷ Potreba za uvođenjem veronauke isticana je i zbog sveprisutnog rasta kriminala, nasilja u porodici i navodne pojave i širenja takozvanih destruktivnih sekti. Istovremeno, stavovi pojedinih intelektualaca protiv uvođenja veronauke karakterisani su u crkvenim časopisima kao govor mržnje i borba protiv srpskog naroda.⁸

Zagovornici konfesionalne veronauke (u SPC i van nje) ukazivali su na njenu prihvatnost u drugim evropskim i demokratskim zemljama i nudili primere gde ona postoji (Irska, Austrija, Nemačka, Grčka, Hrvatska, Poljska). S druge strane, u mnogim zemljama je konfesionalna veronauka fakultativna (Portugalija, Italija, Bugarska, Španija, Mađarska, Češka i Slovačka) a postoje i zemlje u kojima je konfesionalna veronauka zamenjena religijskom kulturom (Velika Britanija, Danska) ili uopšte ne postoji (SAD i Francuska bez Alzasa i Lorena). Insistiranjem na jednom modelu zanemaren je čitav dijapazon rešenja i iskustava koja postoje u evropskim zemljama i čiji je pregled bio dostupan našoj javnosti.⁹ Ovom treba dodati da je u brojnim evropskim zemljama u toku debata o karakteru verske nastave, te da je sveprisutna tendencija zamene striktno konfesionalnog modela i uključivanje sadržaja drugih svetskih religija potaknutno okruženjem religijskog pluralizma u kojem živimo. Sve je veća uloga prosvetnih vlasti u utvrđivanju plana i programa za predmet koji je do sada uglavnom bio u domenu verskih zajednica da bi obezbedile njegovu realizaciju, povezivanje sa nastavnim sadržajima drugih predmeta, kao i afirmisanje

4 Bogoljub Šijaković, “Država, crkva, vjeronauka”, *ibid.*

5 “Peticija 60 profesora, akademika i javnih ličnosti za povratak verske nastave u javne škole u Srbiji”, *Beta news service*, 23. 9. 2001.

6 Radomir V. Popović, “Veronauka – pravo i obaveza” u: *Pustite ih, i ne branite im*. Zbornik radova o veronauci (Beograd: Hrišćanska misao, 2001), str. 8.

7 Ž. Jevtić, “Vojislav Milovanović, ministar vera, o buri oko verske nastave. Svi smo pomalo izigrani” u: *Glas javnosti*, 28. 9. 2001.

8 Vladimir Dimitrijević, “Veronauka u školama i govor mržnje” u: *Pustite ih, i ne branite im*, *ibid.*

9 Iskra Maksimović, “Religijsko obrazovanju i nastava religije u državnim školama u Evropi”, *Nastava i vaspitanje*, br. 4 (1998).

savremenih pedagoških principa, društvenih promena i integracionih procesa.¹⁰ I u susednim pravoslavnim zemljama Grčkoj i Bugarskoj vode se žive debate o opravdanosti, ciljevima, nastavnim sadržajima i metodama verske nastave koje kod nas nažalost nisu imale odjeka.¹¹

U manjini su ostala mišljenja pojedinih vernika i sveštenika SPC da hrišćanina može da oblikuje samo živa vera i učestvovanje u životu Crkve kroz Bogoslužjenja, ispovedanja, pričješćivanja; te da Crkva ne bi smela da se oslanja na sekularnu državu i njen obrazovni sistem kao na rešenje za pastirski rad i duhovnu misiju. Po ovom stavu, sveštenici i monasi treba da se aktiviraju kroz misionarski rad u samoj Crkvi, kao što i pobožni roditelji moraju sami da se pobrinu o hrišćanskom vaspitanju svoje dece obraćanjem Crkvi, a ne sekularnoj školi, ministarstvima i sličnim institucijama. Uprkos uputstvima da kvantitet nije uvek bitan u odnosu na kvalitet podučavanja u veri, i da imajući u vidu prethodna iskustva decu ne treba izlagati nikakvim primoravanjima na ovu vrstu nastave, prevagnuo je stav o obaveznosti veronauke, odnosno, obaveznog izbora između veronauke i njoj alternativnog predmeta. Zagovornici ovakvog statusa veronauke tvrdili su da deca ne mogu sama da donose odluke o nastavnim sadržajima i da ona ne bi

fakultativno pohađala ni druge predmete. Iako je veronauka nova i nepoznata oblast, kako za učenike, tako i za roditelje, odbacivane su ankete kao mogućnost ispitivanja javnog mnjenja po pitanju veronauke jer je određivanjem pomoću njih o nečem što je nepoznato “nevalidno i nemerodavno”, pa je tako zagovaran monopol crkve i države na odlučivanje o ovom pitanju.

Tokom priprema za uvođenje novog predmeta u publikacijama SPC je ispoljen stav da u nastavu treba uneti nove metode, koristiti video, audio i ostalu tehniku, razvijati slobodne i vannastavne delatnosti. Govorilo se o neophodnosti prihvatanja predloga, posebno u metodološkom pristupu već iskusnih pedagoga, psihologa, dobronamernih sociologa (*sic*), andragoga i drugih stručnjaka čija bi iskustva doprinela poboljšanju nastave. Za razliku od Katoličke crkve u Hrvatskoj, SPC i druge verske zajednice u Srbiji zastupale su stav da deci koja se izjasne da ne pohađaju veronauku treba ponuditi alternativni predmet, neku vrstu etike, koju treba da osmisle prosvetni stručnjaci.¹² Što se tiče procedure uvođenja veronauke, profesor Teološkog fakulteta Dragomir Sando je u *Pravoslavju* izneo stav da ne treba insistirati da se veronauka uvede odjednom u sve škole, ukoliko za to nema uslova.¹³

101

10 O debatama u Austriji i prevazilaženju uskokonfesionalnog modela u: Anton A. Bucher, *Religionsunterricht: Besser als sein Ruf? Empirische Einblicke in ein umstrittenes Fach* (Innsbruck: Tyrolia, 1996).

11 O ovim debatama u: Bojidar Andonov, *Der Religionsunterricht in Bulgarien* (Essen: Die Blau Eule, 2000) i Georg Tsakalidis, *Der Religionsunterricht in Griechenland* (Hamburg: EB Verlag Rissen, 1988).

12 U Hrvatskoj deca koja ne pohađaju veronauku u osnovnim školama nemaju alternativnu nastavu već se nastoji da se zbrinu vannastavnim aktivnostima u biblioteci, radom domaćih zadataka, i slično.

13 Dragomir Sando, “Veronauka pred vratima srpskih škola”, *Pravoslavje* broj 810, (2000).

Nakon dvogodišnje eksperimentalne primene i njene stručne analize, brojne nevladine organizacije i eksperti za obrazovanje ukazivali su na to da se način uvođenja veronauke u državne škole kosi sa Ustavom zemlje i ustanovljenom procedurom i standardima pri uvođenju novih predmeta u nastavu. Bez verske i političke indoktrinacije kampanju protiv uvođenja veronauke vodio je Odbor za pravo na obrazovanje Udruženja nastavnika, saradnika i istraživača Univerziteta u Novom Sadu, čijim se akcijama i proglasima pridružilo devedeset nevladinih organizacija.¹⁴ Protiv uvođenja veronauke u državne škole bili su i Veće Univerziteta u Beogradu, svi rektori i brojni nastavnici univerziteta u Srbiji, Obrazovni forum, Savez pedagoških društava Jugoslavije i druge ekspertске organizacije koje se bave obrazovanjem.¹⁵ Apostrofirana je po Ustavu odvojenost crkve od države kao i mogućnost diskriminacije dece na

konfesionalnoj osnovi. Iz SPC su ovu mogućnost kategorički odbacili koristeći i u samoj odbrani svog stava jezik diskriminacije.¹⁶ Konkretnim javnim predočavanjem sadržaja crkvenih knjiga i modela vaspitanja upozoravano je na marginalizaciju i diskriminaciju žena, koje bi uvođenjem veronauke bile proširene i na javne škole.¹⁷ Istovremeno, u publikacijama SPC se čak i uvođenje veronauke argumentovalo diskriminatorским stavovima prema ženama.¹⁸ Protivnici veronauke su insistirali da ne postoji nijedna međunarodna konvencija koja bi obavezala državu da organizuje i finansira veronauku u školama dok Crkva određuje predavače i piše nastavni program i udžbenike, tvrdeći pri tom da konfesionalna veronauka nije objektivno proučavanje religija već indoktrinacija u istom smislu kao što je to bio marksizam.¹⁹ Podsećano je da su na Balkanu vere razdvojene, da je podela na konfesionalne verona-

14 O detaljima i aktivnostima kampanje vidi na www.geocities.com/veronavika.

15 Savez pedagoških društava je još 1992. godine organizovao simpozijum pod naslovom "Religija i škola" na kome su se pedagoški stručnjaci izjasnili za uvođenje nastavnih sadržaja vezanih za religiju kroz postojeće predmete ili posebni predmet, ali ne konfesionalnog karaktera. Radovi sa ovog skupa objavljeni su u časopisu za pedagošku teoriju i praksu *Nastava i vaspitanje* 4/5, 1992.

16 Protojerej Radomir V. Popović piše da se niko iz verskih zajednica u Srbiji nigde nije požalio da bi bio ugrožen zbog uvođenja veronauke izuzev predstavnika Jevrejske zajednice, koji je izjavio kako bi neki pravoslavac mogao reći malom Jevrejnu da su Jevreji razapeli Hrista. Na ovo je profesor Popović odgovorio: "Kinezi sigurno nisu razapeli Hrista, a da Jevreji jesu, tome sami hrišćani nisu krivi (*sic*)."

17 Nada Sekulić, "Obuka za domaćice i ratnike", *Danas*, 23-24. 6. 2001.

18 Tako, jedini strani autor zastupljen u zbornicima o potrebi uvođenja veronauke, đakon Andrej Kurajev iz Ruske pravoslavne crkve smatra da dečaci pokazuju više zanimanja za religiju jer imaju težnju ka univerzalnoj istini, i njihov svet je teoretskiji nego svet devojaka, koje najčešće prilaze veri tako što se u njima jave simpatije prema konkretnom čoveku Crkve (na primer, prema svešteniku) u: "Veronauka ili istorija religije", *Pustite ih i ne branite im*, *ibid.*, str. 21.

19 Karakterističan je stav, na primer, Veselina Markovića u razgovoru za *Vikend Danasa*, 15. 12. 2001.

uke podržavanje zatvorenosti, učvršćivanje etničke podvojenosti i prepreka za društvenu koheziju, te je umesto konfesionalne veronauke predlagana nastava o religiji, njenim univerzalnim vrednostima, značaju za život društva i pojedinca, uticaju na istorijska kretanja i razvoj umetnosti, ali tako da omogući zblizavanje dece različitih konfesija.²⁰

Neki kritičari zalagali su se za praktično stanište, kao profesor Ljubiša Rajić na primer, tvrdeći da dok su škole u Srbiji u tako jadnom stanju, kad se nastava pohađa u dve i tri smene i sa 50 učenika u odeljenju, bez nastavnih pomagala i sa nedovoljno obrazovanim kadrom, uvođenje veronauke predstavlja namerno izbegavanje suočavanja sa pravim problemima i nastavak je prakse prethodnog režima.²¹ Najdalekosežnije sumnje u uvođenje veronauke izneo je profesor Ivan Ivić na osnovu svog 35-godišnjeg iskustva u obrazovanju u Srbiji.²² Ocenjujući da je obrazovanje u Srbiji neefikasno, nedemokratsko i u nemogućnosti da formira određene vrednosti i podsećajući da postmoderna kultura mladih odbacuje sve velike vrednosne sisteme, Ivić je upozorio da veronauka ili neće imati nikakvog efekta, ili će oni biti samo negativni. Sam ministar prosvete Gašo Knežević zastupao

je stav da umesto veronauke treba uvesti predmet koncipiran kao istorija religije kako bi se izbegla podela dece na konfesionalnoj osnovi. Ukoliko bi prevagnulo mišljenje da treba uvesti konfesionalnu veronauku, zalagao se da ona bude fakultativna.²³ Knežević je takođe predlagao da se uvođenje veronauke odloži do školske 2002/2003. godine kako bi se pripremio odgovarajući kadar i nastavni materijal, a da se međuperiod iskoristi za testiranje različitih opcija ne bi li se izbegli problemi nastali nakon brzopletog uvođenja veronauke u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.²⁴

Paralelno sa raspravama o svrshishodnosti i karakteru veronauke, preduzimani su konkretni koraci na uvođenju novog predmeta u škole. U martu 2001. Odbor za prosvetu Skupštine Srbije zatražio je da se verska nastava uvede kao redovan predmet. Iako je u javnosti rasprava o uvođenju veronauke, u kojoj su učestvovali i brojni sveštenici trajala niz godina, SPC je tek posle zasedanja Svetog arhijerejskog sabora u maju te godine prvi put državnim organima Republike Srbije uputila zvaničan zahtev. Istovremeno, u crkvenim publikacijama iznošene su sumnje da je ovaj zahtev pratio konkretan nastavni plan i program, detaljno razrađen po uz-

103

20 Jelena Đorđević, "Hristova patnja nije dovoljna", *Danas*, 21-22. 7. 2001. Ljiljana Somer, profesorka Medicinskog fakulteta u Novom Sadu dala je i svoj predlog za zajednički nastavni plan i program za sve učenike kojim bi se prevazišla podvojenost na konfesionalnoj osnovi – www.geocities.com/veronavika.

21 Roksanda Ninčić, Darwin or Adam and Eve? AIM Belgrade, 22. 12. 2000.

22 Ivan Ivić, "Laičko ili konfesionalno obrazovanje" u: *Crkva, država i civilno društvo* (Beograd: Centar za demokratiju, 2000), str. 172.

23 *Vreme*, 20. 12. 2000.

24 Branko Bjelajac, Keston News Service, 4. 6. 2001. Sličan stav izneo je i Milan Vukomanović, profesor Sociologije religije na beogradskom Filozofskom fakultetu u: "Kakvo religijsko obrazovanje (jedan model)", *Crkva, država i civilno društvo*.

rastu, kao i u pedagoške i duhovno-bogoslovske kriterijume obrazovnih institucija SPC.²⁵ Vrlo brzo međutim, nakon razgovora sa Svetim sinodom SPC, pokojni predsednik Vlade Srbije Zoran Đinđić se 5. jula sreo i sa predstavnicima drugih šest verskih zajednica i objavio uvođenje verske nastave od jeseni. Uredbom Vlade, ovih sedam verskih zajednica proglašeno je tradicionalnim i dato im je pravo na versku nastavu u državnim školama i o državnom trošku.²⁶ Ustanovljena je i državna Komisija za versku nastavu od predstavnika verskih zajednica ozvaničenih kao tradicionalne i predstavnika ministarstva prosvete i vera. Komisija je ovlašćena za osmišljavanje, primenu i nadzor nad verskom nastavom, dok je odgovornost Ministarstva prosvete bila isključivo u stvaranju organizacionog okvira za rad Komisije i primenu njenih rešenja u praksi. S druge strane, Ministarstvo prosvete je dobilo zaduženje da pripremi alternativni predmet koji tokom odlučivanja o veronauci nije imao ni ime, ni jasno definisanu ulogu i sadržaj.

Izbor sedam verskih zajednica ovlašćenih da u školama održavaju versku nastavu na osnovu svojih tradicionalnih, odnosno istorijskih

utemeljenosti, u suprotnosti je sa principom jednakosti verskih zajednica pred zakonom. Ovo rešenje predstavlja presedan, jer predlog novog zakona o verskim zajednicama, dugo držan u tajnosti, nije usvojen, posle brojnih primedbi izrečenih, između ostalog i na predlog ovakve njihove podele.²⁷ Male verske zajednice su bile posebno pogođene ovom odlukom u vreme dok se u javnosti zahuktavala kampanja protiv njihovog delovanja koja je rezultovala brojnim fizičkim napadima na njihove objekte i predstavnike. Štaviše, jedna tradicionalna crkva, Rumunska pravoslavna crkva (RPC), koja je uz to i sestrinska crkva SPC i zvanično deluje na području Banata nije uvrštena u sedam priznatih verskih zajednica.²⁸ Protivpravno isključenje ove crkve dodatno komplikuje činjenica da ona okuplja pripadnike rumunske nacionalne manjine čija deca po svim zakonima imaju pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, pa time i na veronauku koja se izvodi u državnom obrazovnom sistemu. Razlog za ovo isključenje je konflikt između SPC i RPC oko nivoa crkvene organizacije RPC na teritoriji Banata (vikarijat ili eparhija), što je isključivo crkvena stvar koja ne bi smela da ima implikacije

25 Radomir V. Popović, "Veronauka – pravo i obaveza", *ibid.*, str. 9 i 13.

26 Uredbom o organizovanju i ostvarivanju verske nastave objavljenoj u Službenom glasniku RS br. 46 od 27. 7. 2001. za tradicionalne crkve i verske zajednice proglašene su: Srpska pravoslavna crkva, Islamska zajednica, Katolička crkva, Slovačka evangelistička crkva a.v., Jevrejska zajednica, Reformatska hrišćanska crkva i Evangelistička hrišćanska crkva a.v.

27 A. Grubeša u članku "Nismo 'lica sa verskim ciljevima', već crkve" iznosi stavove protestantskih crkava koje nisu priznate za "tradicionalne" i koje su pozvale svoje vernike na bojkot veronauke u školama dok im se ne obezbedi veronauka crkava kojima pripadaju, *Dnevnik*, 25. 8. 2001. Laslo Sekelj je izneo brojne kritike nacarta zakona o verskoj slobodi koji je pripremilo Ministarstvo vera u "Opšta klerikalizacija", *Danas*, 23-24. 6. 2001.

28 Detaljnije u: "Efekti uvođenja verske nastave u državne škole" (istraživanje Centra za razvoj civilnog društva – Zrenjanin) (3), *Danas*, 14. 8. 2003.

na izvođenje veronauke u državnim školama. I posle dve godine, ova verska zajednica i njeni vernici i dalje su uskraćeni za pravo na versku nastavu na maternjem jeziku i od veroučitelja zajednice kojoj pripadaju. Što se tiče drugih verskih zajednica, među kojima je veličinom najrelevantnija Hrišćanska adventistička crkva, one su takođe diskriminisane neobezbeđivanjem njihovog pristupa školama. U Nemačkoj, kao i u susednim zemljama, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koje su uzimane kao primer pri modelovanju verske nastave u Srbiji, veronauka Adventističke crkve je dozvoljena ukoliko za njom postoji želja i mogućnost za njeno praktično izvođenje.

Uredbom o uvođenju veronauke predložen je alternativni predmet koji treba da promovise vrednosti građanskog društva, demokratiju, ljudska prava i toleranciju. Ovo rešenje naišlo je takođe na brojne kritike, pre svega zato što se novi predmet, docnije nazvan građansko vaspitanje, uvodi na prečac i bez javne rasprave. Beogradski centar za ljudska prava poručio je da ova odluka implicira da pohađanje veronauke znači neverovanje u demokratiju, ljudska prava i toleranciju. Zato su protivnici uvođenja veronauke pozvali na bojkotovanje nastave i jednog i drugog novouvedenog predmeta.²⁹

Ministarstvo vera je pred prvo izjašnjenje roditelja i učenika za nastavu veronauke u septembru 2001. pripremila brošuru "Verska nastava u Srbiji" s ciljem da predstavi novouvedeni predmet i pomogne pri odlučivanju između

pohađanja verske nastave ili nastave alternativnog predmeta. "Vraćanje verske nastave" obrazloženo je pravom roditelja da "obezbede vaspitanje dece u skladu sa sopstvenim verskim ubeđenjima", koje proizlazi iz prava na slobodu veroispovesti i Konvencije UN o pravu deteta iz 1990. Ističe se da je "verska nastava prirodan i neophodan deo školovanja u gotovo svim demokratskim zemljama (primeri Grčke, Rusije, Nemačke, Švedske, Irske, Engleske, Danske, Češke, Belgije...)", kao i da istraživanja pokazuju da "87 odsto građana čine vernici, a da 82 odsto srednjoškolaca želi da pohađa veronauku". Ukratko se izlažu osnovni ciljevi i sadržaj verske nastave i posebno naglašava da "sukob nauke i vere ne postoji, jer je skoro 90 odsto naučnika religiozno". Ovakva argumentacija naišla je na brojne kritike, najviše u domenu brojki i postotaka kojima obiluje. Sociolozi su upozorili da statistički podaci o konfesionalnoj pripadnosti ne znače i religioznost opredeljenih.³⁰ Procenti srednjoškolaca koji su za veronauku i religioznih naučnika ocenjeni su kao proizvoljni, a za uzvrat su ponuđeni rezultati istraživanja Centra za proučavanje alternativa kojim je rukovodio Srećko Mihailović o uvođenju veronauke sprovedenog juna 2001. Ovo istraživanje je pokazalo da su stavovi građana o veronauci pomešani i nekonzistentni te da se uz dosta uopštavanja može zaključiti da je jedna trećina građana za uvođenje veronauke, jedna trećina protiv, a trećina neodlučna i neobaveštena.³¹ Institut za pedagoška istraživanja iz Beograda,

105

29 Proglas Odbora za pravo na obrazovanje bez verske i političke indoktrinacije na www.geocities.com/veronavika.

30 Stjepan Gredelj, "Slova i brojke oko veronauke" u: *Filozofija i društvo XIX-XX*, 2002.

31 Srećko Mihailović, "Vera u veronauku o demokratiji", *Danas*, 29. 8. 2001. i Gredelj, *ibid*.

uz finansijsku podršku Saveznog ministarstva vera, i Centar za empirijska istraživanja religije iz Novog Sada takođe su nedavno sprovedili ispitivanje srednjoškolaca, studenata i roditelja o uvođenju veronauke i došli do drugačijih rezultata od onih ponuđenih u brošuri Ministarstva vera Srbije.³² Sledeće godine su procenti izostavljeni iz brošure. Ljubiša Rajić i Laslo Sekelj su argumentovano opovrgli zaključak o pravu na versku nastavu u javnim školama na osnovu prava na veroispovest i Međunarodne konvencije o pravima deteta, jer one ne obavezuju državu na versku nastavu i upravo insistiraju na zaštiti dece od uticaja koji podstiču versko ili bilo koje drugo podvajanje.³³ Po međunarodnim konvencijama, država je samo dužna da omogući slobodnu versku nastavu, odnosno da je ne ometa.

106

Najžešće konfrontacije između Ministarstva prosvete sa jedne i Ministarstva vera i verskih zajednica sa druge strane izbile su zbog različitog tumačenja izbornosti nastave veronauke i alternativnog predmeta, što nije precizno rešeno u Uredbi Vlade. Ministarstvo prosvete je, dosledno tumačeći zakonom propisan fond časova koji ne uključuje dodatni predmet, govorilo o fakultativnosti, odnosno mogućnosti da se odabere jedan od dva novouvedena predmeta oba ili nijedan; dok su verske zajednice

protestovale protiv mogućnosti da đaci ne pohađaju nijedan predmet. Episkop braničevski Ignjatije tim povodom je optužio Ministarstvo prosvete da se “sve vreme borilo protiv veronauke”.³⁴ Episkop bački Irinej je ocenio da ministar prosvete i njegovi pomoćnici učestvuju u “sistematskoj i orkestriranoj hajci protiv verske nastave u javnim školama Srbije” nasuprot stavu Skupštine Srbije i Uredbe Vlade Srbije. Po episkopu Irineju, svojim tumačenjem fakultativnosti, Ministarstvo prosvete je prekoračilo svoje zakonske nadležnosti jer je prema Uredbi (član 14) za praćenje procesa organizovanja i ostvarivanja verske nastave “pa, u tom kontekstu, i za pitanje dometa i granica njene fakultativnosti, nadležna isključivo Radna komisija (za veronauku)”.³⁵ U istom saopštenju episkop Irinej je ponudio da verske zajednice u saradnji s Ministarstvom vera “urede i sve što treba za alternativni predmet, i to po zapadnoevropskim standardima”, aludirajući na nespremnost Ministarstva prosvete za alternativni predmet, dok su verske zajednice dostavile sve planove i programe, udžbenike i spiskove kandidata za veroučitelje.

Reagujući na ove optužbe ministar Knežević je ostao pri stavu da bez izmena Zakona o osnovnoj i srednjoj školi nije moguće drugačije tumačenje fakultativnosti, ali je najavio da će

32 Izneto u: Snežana Joksimović i dr., “Religijsko obrazovanje u državnim školama” u: *Izazovi demokratije i škola* (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2002) i Zorica Kuburić, “Veronauka kao deo reforme obrazovanja” u: *Religija, veronauka, tolerancija*, (Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 2002), str. 117-127.

33 Ljubiša Rajić, “Zašto ministar vera laže”, *Danas*, 19. 6. 2001. i Laslo Sekelj, “Opšta klerikalizacija” *Danas*, 23-24. 6. 2001.

34 U izjavi za požarevački nedeljnik *Reč naroda*, preneto na www.geocities.com/veronavika.

35 Episkop bački Irinej, “Dužni odgovor na ružni izazov”, *Dnevnik*, 28. 8. 2001.

od sledeće 2002-2003. godine novouvedeni predmeti biti svrstani u kategoriju izbornih, odnosno, da će biti uveden obavezan izbor između dve opcije.³⁶ Nakon rezultata prvog izjašnjavanja u septembru 2001. godine, koji je pokazao relativno mali odziv, protestom koji je Sveti arhijerejski sinod SPC poslao na adresu Republičkog ministarstva prosvete, službenici ovog ministarstva i nadležni u školama ponovo su optuženi da su “zloupotrebili svoj službeni položaj i protivno svim postignutim dogovorima i osnovnom demokratskom načelu ravnopravnog tretmana verske nastave i alternativnog građanskog vaspitanja, vrše organizovanu hajku protiv verske nastave i duhovno nasilje nad roditeljima i učenicima koji tu nastavu žele”.³⁷ Ovom su se protestu pridružili i biskupi Katoličke crkve u Srbiji optužujući školske vlasti za diskriminaciju katolika i propagandu protiv veronauke.³⁸ Izuzev pojedinačnih slučajeva diskriminacije, situacija u školama teško da bi opravdala izraze kao što su hajka i duhovno nasilje. U Ministarstvu prosvete je, međutim, bio evidentan otpor prema modelu koji je nametnut političkom odlukom i bez konsultovanja sa stručnjacima i prosvetnim institucijama. Rezultati ankete koja je sprovedena među nastavnicima osnovnih škola pokazala je da većina na-

stavnika smatra da bi konfesionalnu veronauku, koja je uvedena u osnovne škole u Srbiji, trebalo zameniti drugačijim modelom verskog obrazovanja.³⁹

UREĐENJE VERSKE NASTAVE

U *Prosvetnom glasniku*, godina L – broj 5 od 20. oktobra 2001. izašao je Pravilnik o vrsti stručne spreme nastavnika verske nastave i kriterijumima i načinu ocenjivanja učenika koji pohađaju versku nastavu. Po Pravilniku, od veroučitelja u srednjim školama zahteva se visoko teološko obrazovanje ili druga visoka stručna sprema i osposobljenost za izvođenje verske nastave. Za veroučitelje u osnovnim školama dovoljno je više obrazovanje, a predviđeno je da nastavu mogu da izvode učitelji i nastavnici sa srednjom i višom stručnom spremom koji su osposobljeni za izvođenje verske nastave. Kriterijumi osposobljenosti nisu naznačeni, iz čega se može zaključiti da ih utvrđuju crkve. Ministarstvo prosvete je istog meseca, na predlog verskih zajednica, usvojilo i objavilo listu nastavnika verske nastave.⁴⁰ Po toj listi veronauku u Srbiji izvodi oko 1500 nastavnika, od kojih oko 1200 izvodi pravoslavni katihizis, preko 200 katolički vjeronauk, 50 veronauku Slovačke evangelističke crkve, 40 versku nasta-

107

36 O. Nikolić, “Veronauka ipak fakultativna”, *Glas javnosti*, 3. 9. 2001.

37 Informativna služba SPC, 27. 9. 2002.

38 Branko Bjelajac, *Keston News Service*, 12. 10. 2001.

39 Prikazano u: Saša Todorović, “Sistemna proučavanja kao teorijsko-metodološka osnova optimizacije rada u pedagoškom sistemu osnovna škola, s posebnim osvrtom na versku nastavu i nastavu građanskog obrazovanja” (Magistarski rad odbranjen na Tehničkom fakultetu “Mihailo Pupin” Zrenjanin 2002).

40 “Rešenje o utvrđivanju liste nastavnika verske nastave za osnovnu i srednju školu”, Ministarstvo prosvete i sporta 080-04-19/2001-08/2 od 26.10.2001.

vu – ilmudin Islamske verske zajednice, 19 versko vaspitanje Reformatske hrišćanske crkve, 5 evangelističke hrišćanske crkve, a jedna osoba je osposobljena za veronauku Jevrejske zajednice.

108 Pravilnikom o nastavnom planu i programu verske nastave član I, stav 2 propisano je da se ona izvodi kao fakultativni predmet. Ovakav status predmeta, dobilo je i građansko vaspitanje, pa su učenici mogli da biraju jedan od ova dva predmeta; oba, ili nijedan. Uz Pravilnik izdat prve godine objavljeni su i nastavni programi za versku nastavu za prvi razred osnovnih i srednjih škola svih verskih zajednica koje su obuhvaćene Uredbom Vlade. Nastavni program se sastoji iz ciljeva, zadataka kao i sadržaja verske nastave, te načina ostvarivanja programa, odnosno kratkog upustva. Ovi programi su u potpunosti kreirani od strane verskih zajednica bez učešća stručnjaka pedagoškog profila i iskustvom rada u prosveti. Nema većih razlika u ciljevima i zadacima različitih konfesija osim u sadržaju i detaljnosti izrade i prezentacije. Oni su već podvrgnuti kritičkoj analizi stručne javnosti koja je ukazala na neuvažavanje didaktičkih i metodičkih principa, terminološke nepreciznosti i neprilagođenost uzrastu.⁴¹ Pravilnik o nastavnom planu i programu verske nastave za druge razrede osnovnih i srednjih škola nije bio objavljen u vreme kad je rađeno ovo istraživanje.

Mali odziv i brojni problemi u nastavi nisu pokolebali protagoniste uvođenja novog predmeta, te se od samog početka računalo na pro-

menu statusa veronauke i građanskog obrazovanja sa fakultativnog na izborni karakter. Maja 2002. godine Skupština Srbije usvojila je promene Zakona o osnovnom i srednjem školstvu kojim su statusi veronauke i građanskog obrazovanja sa fakultativnog prešli u obavezni predmet. Roditelji učenika do četrnaest godina, a sami učenici iznad te granice bili su dužni da izaberu jedan od ova dva predmeta čije bi pohađanje postalo obavezno. Posle ove odluke Ministarstvo prosvete štampalo je letke sa osnovnim informacijama o veronauci i građanskom vaspitanju koji su korišćeni prilikom opredeljivanja roditelja i đaka početkom školske 2002/2003. godine. Učenici koji su svoje školovanje započeli dok je veronauka bila fakultativni predmet nisu bili obuhvaćeni ovom izmenom.

Sa XV sastanka Komisije za organizovanje i ostvarivanje verske nastave Vlade Srbije održanog 17. decembra 2002. godine, izdato je Uputstvo za ostvarivanje verske nastave. Ovim Uputstvom je objašnjena priroda predmeta, njegova obaveznost nakon izbora, kao i vreme za opredeljivanje. Za razliku od prve dve školske godine, kada se opredeljivanje vršilo početkom školske godine što je izazivalo veliko kašnjenje početka nastave, predviđeno je da se opredeljivanje za narednu školsku godinu ubuduće vrši u maju mesecu tekuće školske godine. Uputstvo reguliše i radno-pravni odnos nastavnika verske nastave propisujući sklapanje jednogodišnjeg ugovora sa školom u kojoj rade. Time se oni izjednačuju sa ostalim nastavnicima u svim

41 Vidi: Snežana Dačić, "Verska nastava u školi: između znanja i verovanja" u: *Religija, veronauka, tolerancija*, ibid., str. 51-70.

radnim pravima, a ograničenije ugovora omogućuje crkvi da utiče na izbor veroučitelja, odnosno da neodgovarajuće veroučitelje menja. Ugovorom je propisano da veroučitelji imaju i sva druga prava i obaveze u aktivnostima i radu škole. Nastavu mogu posetiti pedagog škole i ovlašćeni predstavnik verske zajednice. Evidencija nastave se vodi kao i za druge predmete. Utvrđeni su i kriterijumi za opisno ocenjivanje sa tri ocene: Ističe se, Dobar i Zadovoljava. Ove se ocene upisuju i u dnevnik i u đачke knjižice, ali ne utiču na uspeh, odnosno prosek ocena. Uputstvo predviđa slobodne aktivnosti i dopunsku nastavu, kao i upotrebu posebnog nastavnog materijala koje su škole dužne da obezbede nastavniku.

Pored dokumenata načelne sadržine, u Ministarstvu prosvete još uvek ne postoje nikakve analize i istraživanja o efektima i rezultatima nastave veronauke iako je od njenog uvođenja u osnovne i srednje škole prošlo već više od dve godine. Informacije o nastavi i eventualnim problemima samo povremeno nalaze mesto u štampi. Predstavnici crkvenih zajednica nisu prihvatili predlog za zajedničku evaluaciju nastave veronauke i građanskog vaspitanja pod pokroviteljstvom UNESCO-a, UNICEF-a i Fonda za otvoreno društvo.⁴² Objasnjeno je da je za tako što suviše rano, pogotovo ako se taj posao poveri stručnjacima iz inostranstva, mada je instrumente, analizu podataka i organizovanje istraživanja nacionalnog uzorka uradila domaća

agencija Stratedžik marketing iz Beograda. Zbog odbijanja verskih zajednica da se izvrši sveobuhvatna evaluacija veronauke na nacionalnom uzorku, i pasivnog stava ministarstava vera i prosvete, bio sam prinuđen da se u svom istraživanju okrenem etnografskom metodu u prikupljanju podataka. Moja analiza bazira se na ličnom uvidu stečenom pri posećivanju verske nastave u 15 škola širom Srbije i razgovorima sa nekoliko desetina veroučitelja, predstavnicima najbrojnijih verskih zajednica, direktorima škola, službenicima ministarstava prosvete i vera, nastavnicima, roditeljima i učenicima. U izboru škola rukovodio sam se načelima reprezentativnosti uzorka obilazeći gradske i seoske škole, škole u jedno i višekonfesionalnim sredinama, škole sa nekoliko desetina đaka i one sa par hiljada, osnovne i srednje, gimnazije i stručne škole.

109

VERONAUKA U PRAKSI

Zajednički stav prosvetnih radnika, veroučitelja i drugih zainteresovanih tokom istraživanja jeste zaključak da je veronauka prebrzo uvedena u nastavu. O statusu veronauke odlučeno je neposredno pre uvođenja, dok su planovi i programi stigli kad je verska nastava već bila održavana. Direktori su očajavali što izuzev Uredbe Vlade nisu dobili nikakva preciznija uputstva.⁴³ U srednjim školama, kojima hronično nedostaje prostor, nisu mogli da reše problem rasporeda za održavanje nastave.

42 Evaluacija je obavljena samo za građansko vaspitanje i objavljena je na srpskom i engleskom jeziku u posebnoj brošuri *Građansko vaspitanje u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji* (Beograd: UNICEF, UNESCO, Fond za otvoreno društvo – Srbija, 2002).

43 Sandra Dimitrijević, "Škole bez uputstva", *Politika*, 1. 8. 2001.

Velečasni Josip Temunović iz Subotice smatra da se sa veronaukom krenulo nepripremljeno, bez kadrova, u školskom sistemu koji je prethodno kritikovan kao neadekvatan i nefunkcionišući, što će sve pogubno doprineti marginalizaciji predmeta. Temunović upozorava da se u ovim uslovima sa školskom veronaukom malo postiže, a da je veći gubitak slabljenje pohađanja župskog veronauka, pogotovu kod katolika, gde je on bio vrlo prisutan. Posebna zamerka Temunovića odnosi se na odluku o tradicionalnim verskim zajednicama pošto su kriterijumi na kojima se ona zasniva podložni kritici. Slične zamerke izneo je i pater Tadej Vojnović, profesor na Katehetsko-teološkom institutu Subotičke katoličke biskupije, iznoseći strahovanje da će veronauka u školama proći kao marksizam, dosadan i omrznut predmet, jer je uvedena iz političkih, a ne verskih pobuda. Insistirao je da veronauka ostane pri crkvama, a da škole pružaju osnovne informacije o veri, kao i o glavnim svetskim religijama.⁴⁴

Najveća verska zajednica koja Uredbom Vlade nije dobila pravo na veronauku u školama, Hrišćanska adventistička crkva izdala je uputstvo roditeljima da svoju decu upišu na građansko vaspitanje, a da pohađanje veronauke nastave u svojim crkvama gde imaju udžbenike i obrazovane veroučitelje. Ova crkva je veronauku uspešno organizovala i u doba komunizma, ističući da je sad lakše jer je veća tolerancija države. Postojeću veronauku u školama Adventistička crkva smatra neodgovarajućom, jer je konfesionalno obojena te zagovara vero-

nauku samo kao proučavanje Svetog pisma. Nakon uvođenja veronauke bilo je podzrivosti kod učenika prema učenicima njihovih vernika koji su se opredelili za građansko vaspitanje, ali nije bilo nikakve drastične diskriminacije ili incidenata koje bi trebalo da prijave.

Branka Josimov, pedagog u Subotičkoj gimnaziji i nastavnica građanskog vaspitanja, najveći problem u uvođenju dva nova predmeta vidi u tome što niko nije pitao roditelje, srednjoškolce i sve ostale zainteresovane za obrazovanje u zemlji. Uvođenje veronauke je sprovedeno odozgo, u dogovoru crkava i države. Građansko vaspitanje je po njenom mišljenju uvedeno samo kao nužna alternativa, mada je još manje inicijative bilo u tom pravcu.

Direktorka OŠ "Vladislav Ribnikar" Vesna Fila takođe smatra da je uvođenje veronauke bilo naprečac, bez pripreme đaka, roditelja, kolektiva, koji uglavnom nisu učestvovali u debati. Mišljenje ove direktorke je da zakonsko regulisanje verske nastave, uvedene Uredbom Vlade, nije bilo izloženo ni adekvatnoj javnoj raspravi. Prenošeni su modeli sa strane (Nemačka, Austrija, Hrvatska) pri čemu nije u punoj meri uvažena specifičnost situacije u Srbiji, a problemi su rešavani po inerciji, odnosno prihvatanjem modela rešenja iz Vladine Uredbe, iako je bilo predloga i za drugačija rešenja. Njena škola je izuzetno zadovoljna veroučiteljem ali sumnja u uspešnost izvođenja nastave u drugim školama zbog pedagoške nepripremljenosti veroučitelja, odsustva edukacije, koja je pak organizovana za predmet građansko vaspitanje. Po mišljenju direktorke Fila i udžbenici

⁴⁴ Tadej Vojnović, "Veronauka u školama može proći kao marksizam", *Danas*, 29. 8. 2001.

koji su se prvi pojavili su neodgovarajući. Obrazovanje o veri smatra neophodnim jer stvara podlogu za znanje o civilizacijskim osnovama, ali upozorava da treba proučavati i učenja drugih vera. Kao posebno problematično, Fila ističe da nije učinjen ni najmanji pokušaj od strane državnih prosvetnih organa da se izvrši evaluacija veronauke u školama.

Ministar vera izjavio je da se prve godine za veronauku prijavilo 50% učenika osnovnih i 20% učenika srednjih škola, mada zbog tehničkih, kadrovskih i ostalih nedostataka nastava nije svima organizovana.⁴⁵ Branko Bjelajac iznosi brojke od 36,2%, a Stjepan Gredelj od 39% roditelja učenika osnovnih škola koji su se za veronauku opredelili prve godine.⁴⁶ Po rečima Biljane Stojanović, načelnice Odeljenja za plan i program predškolskog i osnovnog obrazovanja u Ministarstvu prosvete, druge godine se, prema nepotpunim podacima, oko 49 odsto učenika prvih razreda opredelilo za ovaj predmet. Upravni nadzor je pokazao da se nastava veronauke odvija uglavnom bez problema. Osobe zadužene za veronauku pri određenim eparhijama SPC, koje nisu radnici Ministarstva prosvete, takođe su uočile neke probleme. Radilo se pre svega o isplaćivanju veroučitelja koji predaju u više škola, što je u međuvremenu rešeno.

Programi veronauke za drugi razred su kasnili jer su ih verske zajednice predale u različitim formama, pa je trebalo mnogo vremena da se svi programi obrade i uobliče.

Rešenju, po kome Ministarstvo prosvete oko svih pitanja u vezi sa veronaukom saraduje sa Ministarstvom vera i crkvenim zajednicama čija se verska nastava izvodi u školama, nedostaje čvršći okvir da bi moglo da funkcioniše. Pošto programe verske nastave i odabir udžbenika i nastavnika vrše verske zajednice, Ministarstvu prosvete preostaje samo da ih odobrava i priprema za objavljivanje u Prosvetnom glasniku Republike Srbije. U Ministarstvu, međutim, ne postoji niko ko je stručan i kompetentan za oblast verske nastave, te ono ne razmatra nastavne programe, već ih u potpunosti prepušta verskim zajednicama. I kada iznosi određene zahtevke i zahteva korekcije ne radi se o jasno definisanoj praksi na osnovu odgovarajuće zakonske regulative. Tako udžbenik islamskog ilmunina nije na vreme odobren, jer je stigao samo rukopis bez recenzije, odnosno bez stručnog mišljenja.⁴⁷ Ilustracija za (ne)učeeće Ministarstva prosvete je i izjava jedne okružne načelnice ovog Ministarstva za dnevnik *Danas*, koji je istraživao funkcionisanje nastave veronauke. Ona je rekla da je nastava u isključivoj nadležnosti Ministarstva vera u dogovoru sa mesnom eparhijom.⁴⁸

Po rečima Dimitrija Dimitrijevića, urednika za veronauku u Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva, svi udžbenici kasne. Štampan je Pravoslavni katihizis za prve razrede, dok je za drugi razred izašao sa skoro godinu dana zakašnjenja. Udžbenici kasne zbog odluke da se pišu novi i da svaki udžbenik treba da pregledaju

III

45 U izjavi za *Sloboda*, Čikago br. 1804 – 10. 11. 2001.

46 Keston News Service, 12. 10. 2001, i "Slova i brojke oko veronauke".

47 V. Andrić, "Intervju sa Biljanom Stojanović", *Danas* 6-7. 1. 2003.

48 *Danas* 6-7. 1. 2002.

i ostali članovi komisije ispred drugih verskih zajednica kako se ne bi pojavili sadržaji koji izazivaju versku netrpeljivost. Time je učinjen znatni pomak u odnosu na situaciju u Republici Srpskoj, odnosno Bosni i Hercegovini.⁴⁹ Za razliku od drugih predmeta, Zavod za udžbenike za predmet veronauke funkcioniše samo kao tehnički servis bez prava na svoje uredničke ingerencije, čak ni kad se radi o ilustracijama i tehničkoj opremi iako Zavod, odnosno država, snosi sve troškove izdavanja udžbenika. Po dogovoru, Zavod vrši lektorsku uslugu te je zaključio da je prevod udžbenika za islamsku veronauku vrlo loš, nerazumljiv i koristi nestandardizovan jezik. Islamska zajednica Sandžaka je zatim, suprotno zakonu, sama štampala udžbenik za drugi razred osnovne škole. Islamski veroučitelji u Sandžaku takođe, i pored zakonskih prepreka, koriste udžbenik islamske veronauke za srednje škole iz Bosne i Hercegovine.

Udžbenici pravoslavne veronauke se prevode na romski, mada nije poznato gde se koriste, u kom tiražu, i da li su prevedeni na odgovarajući dijalekt. Katolički vjeronauk pisan na hrvatskom preveden je i na mađarski, rusinski i ukrajinski jezik. I ovde nije utvrđeno u kojim školama se koristi rusinski, a u kojim ukrajinski

prevod i da li je bilo potrebe za dvostrukim prevođenjem, i štampanjem koje iziskuje velike troškove. Druge (protestantske) verske zajednice uopšte nisu dostavile udžbenike pa se nastava izvodi bez njih, ili se koriste udžbenici koji nisu odobreni i štampani u Zavodu.

Većina veroučitelja smatra da je program preobiman a udžbenici neprilagođeni dečjem uzrastu i poznavanju materije. Veroučitelji gotovo po pravilu ne prate propisani plan i program za koji takođe smatraju da nije prilagođen uzrastu đaka i njihovom predznanju. Mnogi veroučitelji iz SPC kritikuju činjenicu da praktično jedan čovek sastavlja plan i program i piše udžbenik. Pojedine lekcije su vrlo teško razumljive jer se upuštaju u savremena teološka trvenja. Ne postoji ni razlika u udžbenicima za gimnazije i trogodišnje stručne škole, iako je razlika u predznanju i interesovanjima učenika u ovim školama ogromna. Iznose se primedbe da udžbenici veronauke koji su se dosada pojavili nisu povezani ni sa sadržajima drugih predmeta koji se u školi izučavaju, niti se posebna pažnja poklanja konkretnom iskustvu učenika i stvarnosti u kojoj živimo. U izradi planova i programa za nekoliko postojećih udžbenika nisu uvaženi ni razlozi i motivi roditelja i učenika za nastavu veronauke izneti u nekoliko dosada

49 Neki od udžbenika koji se koriste u Republici Srpskoj rađeni su na osnovu kurikuluma Krajevine Jugoslavije iz 1939. godine. U njima se mogu sresti i stavovi koji su u suprotnosti sa opšteprihvaćenim načelima tolerancije i uvažavanja drugih versko-etničkih grupa. Zakonom priznate Protestantske crkve nazivaju se sektama, verovanja Katoličke crkve i protestanata naopako umovanje. Svetski savez crkava masonskom institucijom koju pravoslavni što pre treba da napuste. Inače, udžbenici u Republici Srpskoj pate i od neprilagođenosti uzrastu učenika: imaju mnogo informacija i stavova koji su neshvatljivi bez prethodnih znanja, nemaju razvijen didaktički aparat te na kraju svake lekcije donose pitanja koja od učenika traže da ponove navode iz prethodne lekcije.

sprovedenih istraživanja o stavovima za njeno uvođenje.⁵⁰

Rudolf Vajs, predavač veronauke Evangelističke crkve u Subotici, smatra da veronauka treba da sadrži svakodnevne i za učenike bitne teme, kao što su narkomanija, seks, trudnoća, ljudska prava, sida, i to posmatrano iz ugla vere i crkve. Evangelisti naime, čuvajući svoju tradicionalnu religioznu ideju, liberalizuju koncept veronauke. Akcenat je na dijalogu kao osnovnom metodu edukacije dece. Autori i izdavači savremenih udžbenika u svetu sve više smanjuju osnovni udžbenički tekst, odnosno informativni deo, i posvećuju prostor didaktičko-metodičkom delu koji se sastoji od pitanja, vežbi, zadataka, ilustracija, pregleda i drugih načina da se približe učeniku što još ne postoji u udžbenicima koji su se dosada pojavili u Srbiji. Još ozbiljniji problem od nedostatka udžbenika ili njihovog kašnjenja je to što nema nikakvih drugih nastavnih resursa, za razliku od građanskog vaspitanja koje ima priručnike za nastavnike i obimnu dodatnu literaturu. Postoje upustva za veroučitelje koja izdaju verske zajednice (na primer SPC) ali ona nisu usklađena sa programom.⁵¹ Tako su veroučitelji prepušteni sami sebi i sopstvenoj kreativnosti i inicijativi. Imajući u vidu nepripremljenost i nedovoljnu obrazovanost za izvođenje nastave najvećeg broja veroučitelja ovo je od njih teško očekivati. Sami veroučitelji priznaju da nisu dovoljno obrazovani i pripremlje-

ni za savladavanje predviđenog programa, nisu upoznati sa načinom pripreme za čas ili obrađivanje nastavnog materijala i često su u procepu između ispunjavanja obrazovnih ciljeva i vaspitnih zadataka. Ne snalaze se u izboru nastavnih metoda, postupaka, medija, a nedostaju i brojna nastavna sredstva i pomagala.

Prema "Pravilniku o vrsti stručne spreme nastavnika" veroučitelj za pravoslavlje može biti samo lice koje je završilo bogosloviju, duhovnu akademiju, ili pak neki drugi fakultet, uz obaveznu obuku za izvođenje verske nastave. Ove odredbe je u velikom delu Srbije gotovo nemoguće ispuniti. U Vranjskoj eparhiji SPC na primer, svega četiri do pet ljudi poseduje ove kvalifikacije. Takođe nije poznato da su nadležne crkvene vlasti u ovoj eparhiji organizovale obuku za katihete, ili, ako jesu, kada su je, gde, pod kojim uslovima i sa kojim kadrovima izvodile.⁵² Slično je u Niškoj, Mileševskoj, Timočkoj, Raško-prizrenskoj i drugim eparhijama. Prema jednom svešteniku Subotičke biskupije od 160 katoličkih veroučitelja samo 10% ima odgovarajuću spremu, dok su ostali priučeni, bez obrazovanja iz didaktike i pedagogije, a kriterijumi za odabir, po svedočenju ljudi iz Crkve, bili su odanost Crkvi i pobožnost.

Iako su i Ministarstvo prosvete i zajednička Komisija za versku nastavu insistirali na organizovanju seminara za dodatno obrazovanje veroučitelja, razmenu iskustava i pre svega upo-

113

⁵⁰ Uporedi sa f. 31.

⁵¹ Na Sajmu knjiga 2003. u Beogradu predstavljene su radne sveske za veronauku za niže razine osnovne škole koje je izdala Sremska eparhija SPC, Informativna služba SPC, 27. 10. 2003.

⁵² Saša Stojković, "Đakon Vladimir Savić na mukama. Vladika Pahomije ne prašta". *Vranjske novine* (preneo *Danas*, 18.9.2003).

znavanju sa pedagoškim i didaktičkim pristupima u nastavi, ova inicijativa se ne primenjuje u potpunosti u praksi, odnosno, prepuštena je pojedinačnim verskim zajednicama, odnosno eparhijama u okviru SPC. U Austriji, gde SPC već deset godina održava pravoslavnu veronauku koju finansira austrijsko Ministarstvo za prosvetu i kulturu, za pravoslavne veroučitelje se redovno organizuju seminari na kojima se obrađuju didaktičke teme kao i metode interkulturalnog i interreligijskog učenja.⁵³ U Srbiji, čak i u jednoj od najbogatijih i najvećih eparhija, kao što je Banatska, održavaju se samo godišnji sastanci veroučitelja, a nikakva dopunska obuka ili seminari nisu organizovani. Nije bilo ni sastanaka veroučitelja na međukonfesionalnom nivou, iako na teritoriji Banata deluju gotovo sve verske zajednice koje po zakonu imaju pravo da izvode versku nastavu. Čini se da je izuzetak jedan takav sastanak upriličen u Novom Sadu 1. marta 2003. u organizaciji ministarstava prosvete i vera, Bačke eparhije i Sobotičke biskupije. Beogradska i Braničevska eparhija organizovale su seminare za svoje veroučitelje. Jedan od polaznika seminarara, veroučitelj iz Beogradske mitropolije ističe kako su mu seminari pomogli da nauči da deca ne mogu da se koncentrišu duže od petnaestak minuta, te da mora da osmisli i organizuje razne aktivnosti na času kako bi im održao pažnju. Drugi se pak žale da se na seminarima uglavnom predaje ex-cathedra, a manje pažnje posvećuje preko potrebnim metodičkim veštinama, psihologiji i pedagogiji. Na seminaru u Novom Sadu predlagano je i da se veroučitelji organi-

zuju i na teritorijalnom, a ne samo konfesionalnom nivou, i tako zajednički rešavaju određene probleme.

Pošto se radi o verskoj nastavi u školama gde odgovornost dele i verske zajednice i škola, odnosno nadležne prosvetne vlasti, ne mogu se zanemarivati zahtevi za stručnim kvalifikacijama koje postavlja svaka strana, odnosno za teološku i pedagošku stručnu spremu. Definicija stručne spremlje veroučitelja objavljena u podzakonskom aktu bi, po mišljenju velike većine zaposlenih u prosveti, pored teološke morala da sadrži i komplementarnu pedagošku dimenziju i tako bude što je moguće sličnija određenju stručnosti drugih učitelja i profesora. Veroučitelj treba da je svestan vaspitno-obrazovne i društvene uloge ne samo porodice i crkvene zajednice, nego i škole, te svoju nastavu mora da oblikuje prilagođavajući je ostalim školskim predmetima i njihovoj vaspitno-obrazovnoj ulozi. Naime, iako je cilj svake verske zajednice uvođenje i rast u veri, odnosno u iskustvu vere u verskoj zajednici, ovo ne znači da se u verskoj nastavi prenebregnu rezultati drugih vaspitnih nauka i dostignuća (pedagogija, didaktika, psihologija), kao i očekivanja roditelja i opšta atmosfera u školi i sredini u kojoj se verska nastava odvija. Bez analize konkretnog stanja i učeničkih vaspitno-obrazovnih potreba, veroučitelj je prepušten sopstvenoj intuiciji, prilagođava se shodno svojim mogućnostima i improvizuje. Briga za permanentno obrazovanje veroučitelja takođe nije precizno artikulisana mada je stalna obrazovno-pedagoška formacija veroučitelja princip prihvaćen najnovijom reformom obra-

⁵³ Informativna služba SPC, 20. 6. 2002. godine

zovnog sistema. S tim u vezi koristilo bi nam nemačko iskustvo praktikovanja dvostruke formacije veroučitelja, odnosno njihovo dvostruko stručno usmerevanje na studijama. U Nemačkoj se studenti istovremeno pripremaju za poziv veroučitelja i pedagoga, psihologa, ili za neku drugu društvenu nauku.

Nerešeno pitanje u vezi statusa veroučitelja je i nostrifikacija dokumenata o završenom školovanju u inostranstvu, na školama ili smerovima kakvih nema u našem obrazovnom sistemu. Ništa se ne preduzima ni u vezi sa integracijom obrazovnih ustanova verskih zajednica u Srbiji koje pripremaju buduće veroučitelje. Nakon pokušaja devedesetih godina da se Teološki fakultet SPC vrati u okrilje Univerziteta u Beogradu izgleda da je taj entuzijazam splasnuo, pre svega zbog brojnih nedoumica oko usklađivanja sistema nastave i finansiranja.⁵⁴ Neke druge verske zajednice, kojima je Uredbom o uvođenju veronauke u škole priznato to pravo, uopšte i nemaju verske škole u Srbiji. Samo su tri velike verske zajednice u novije vreme osnovale verske pedagoške škole s ciljem da pripreme veroučitelje, mada čitava oblast verske pedagogije kod nas ostaje nerazvijena u poređenju sa, recimo Bugarskom, gde postoji oko 100 raznih priručnika iz te oblasti.⁵⁵

Positivan primer pruža Beogradska mitropolija koja ima posebnu kancelariju za koordiniranje svih poslova u vezi sa školskom veronau-

kom, dok druge eparhije tek planiraju da otvore slične službe, a koordinaciju sada vrše uglavnom sveštenici ili neko od veroučitelja već preuzet drugim obavezama. Planirano je da kancelarije za veronauku pri eparhijama SPC organizuju i nadzorne komisije kojih za sada nema. Pri Beogradskoj mitropoliji postoji nadzorna komisija koja ima sastavljen anketni list i pripremljene metode evaluacije, ali ne stiže kao što je predviđeno da obiđe sve škole. Izdaje se dodatni materijal za nastavnike kao što su spisak metodskih jedinica i operativni i globalni plan sa metodama rada. Beogradska kancelarija je organizovala i nekoliko seminara, a svi beogradski veroučitelji se redovno sreću sa koordinatorkom za veronauku kojoj je to i jedino zaduženje. Organizovan je i međubalkanski seminar "Veronauka u crkvi i crkva u veronauci". Beograd ima 103 veroučitelja od kojih je 85 la-

115

ika. Među njima je više od polovine žena. Komisija za izbor veroučitelja u Beogradu je uglavnom primala mlade veroučitelje koji su nedavno završili Teološki fakultet ili Institut, i raspoređivala ih prema želji, odnosno prema mestu stanovanja ili u one škole u kojima su svojevremeno bili đaci i poznaju kolektiv.

S druge strane, u seoskim sredinama i manjim gradovima veronauku najčešće izvode sveštenici. Sami veroučitelji-laici iz SPC smatraju da sveštenici-veroučitelji nemaju odgovarajuću stručno-pedagošku spremu i da su preuzzeti

54 Sveti arhijerejski sinod SPC je i na svom poslednjem zasedanju 2003. ponovio ovaj zahtev mada se u crkvenim publikacijama iznose i suprotni stavovi (i predlozi) da je Univerzitet taj koji treba da traži puteve i načine vlastitog pripajanja Teološkom fakultetu. Vidi: Dušan Vasiljević, "Pakao srpske prosvete bez Boga" u: *Upoznajte decu s jevanđeljem Hristovim*, ibid., str. 58.

55 Radi se o Islamskoj pedagoškoj školi u Novom Pazaru i Katehetskim institutima SPC u Beogradu i Katoličke crkve u Subotici.

drugim obavezama. Ističu da veronauku treba da predaju laici koji su nedavno završili teologiju nakon što je ona reformisana, a staro juridičko tumačenje zamenjeno interpretacijama svetih otaca koji su prevedeni na srpski jezik (savremena patristička teologija). Mnoštvo obaveza sveštenika u parohiji dovodi u pitanje svrhu i mogućnost njihovog istovremenog delovanja kao veroučitelja, te je izostajanje sa nastave u selima gotovo redovna pojava. Žalbe pojedinih škola u Niškoj eparhiji dostavljene su i odeljenju Ministarstva prosvete i eparhiji ali se problemi ne rešavaju. I same verske zajednice ponekad ne vode računa o prioritetu nastave. Tako su tokom moje posete Novom Pazaru gotovo svi veroučitelji Islamske verske zajednice bili odsutni zbog odlaska na dženazu Aliji Izetbegoviću. Verske zajednice često menjanju veroučitelje što takođe nailazi na negativne reakcije kod učenika i školskih kolektiva jer zainteresovanost za veronauku opada i gubi se kontinuitet u nastavi. Slično je i u školama gde se nastava ne odvija redovno već jednom u dve nedelje, ili ređe.

Što se tiče tehničkih rešenja u školama se iznose i primedbe na način izjašnjavanja i prijavljivanja. Nastavnici ne znaju šta da rade sa pojedinačnim slučajevima učenika druge veroispovesti. Direktori se stalno žale da nemaju uputstva iz Ministarstva i tako se jedni skrivaju iza drugih. Od Ministarstva prosvete su u školama dobili samo dopis o promeni statusa predmeta, ali bez drugih instrukcija. Sve škole

su dobile i letak za opredeljivanje za koji smatraju da nije dovoljno precizan i da ne pruža dovoljno informacija za izbor. Ove godine u Novom Pazaru nisu dobili listiće pa se opredeljivanje vršilo na školskim formularima po konfesionalnoj inerciji. Biljana Dimitrijević, direktorka III gimnazije u Beogradu smatra da su đaci nepripremljeni za izborni sistem. Često biraju u inat roditeljima i tokom godine prelaze s jednog predmeta na drugi. Po rečima ove direktorke učenici njene škole su se opredeljivali na osnovu informacija iz medija ili onog što su čuli od drugova. I veroučitelji priznaju da je teško zavoleti nešto što se ne poznaje, a ni roditelji pri opredeljivanju nemaju dovoljno informacija, pa im je izbor otežan. Srednjoškolci najradije ne bi ni veronauku ni građansko vaspitanje ističući da su oba predmeta dosadna.

Opredeljenost za veronauku varira. Najveći broj prijavljenih je u Raškoj oblasti/ Sandžaku i to pre svega među decom islamske veroispovesti i kreće se između 80 i 100%. Slede pojedine oblasti u zapadnoj i centralnoj Srbiji, Beograd i Vojvodina su u sredini, dok je najslabiji odziv zabeležen u južnoj i istočnoj Srbiji. Opredeljivanje za veronauku koje u Srbiji iznosi u proseku 50% i dalje je znatno ispod proseka zemalja u susedstvu sa zajedničkom prošlošću.⁵⁶ Po procentu prijavljenih za veronauku u Srbiji prednjače škole u ruralnim sredinama mada ima izuzetaka.⁵⁷ Posebno mali odziv za veronauku ili građansko vas-

⁵⁶ Tako u Hrvatskoj veronauku u osnovnim školama pohađa preko 90% učenika, a u Federaciji BiH 94% učenika muslimanske veroispovesti.

⁵⁷ Kako je u razgovoru za *Danas* od 6-7. 1. 2002 ocenio Budimir Radojičić, načelnik odeljenja Ministarstva za prosvetu i sport u Zlatiborskom okrugu, primetno je da su se za versku nastavu opredeljivala deca iz seoskih, a za građansko vaspitanje iz urbanih sredina.

pitanje bio je registrovan u Vranjskom okrugu. Za veronauku se nisu prijavili Romi, inače brojni u ovom kraju.⁵⁸ Drastično manji broj opredeljenih za veronauku ili građansko vaspitanje registrovan gotovo u celoj Srbiji bio je u II razredima. Izbor između ova dva predmeta nije bio obavezan što puno govori o raspoloženju same dece. Ovo je posebno uočljivo u srednjim školama, a pre svega u gimnazijama. Protojerej Slavko Milovanović, arhijerejski namesnik u Leskovcu, smatra da je razlog slabijeg interesovanja učenika viših razreda preopterećenost gradivom.

U mnogim krajevima verska nastava nije organizovana u isturenim odeljenjima, na primer u osam isturenih odeljenja škole Sveti Sava u Pirotu. Niko u eparhiji i od školskih vlasti nije razmatrao kako rešiti problem seoske dece i neizvođenje nastave. Nadležni u crkvi kažu da su se oni držali minimuma od 10 đaka pa zato nisu organizovali veronauku po selima. I u Timočkoj eparhiji, koja pokriva istočnu Srbiju takođe postoji nedostatak kadrova za organizovanje verske nastave u seoskim sredinama.⁵⁹ Problem u isturenim odeljenjima je i taj što često postoji samo jedna učionica, a zbog dva nova predmeta učenici treba da je dele. Još je teža situacija u Novom Pazaru gde škole rade u tri smene zbog hroničnog nedostatka prostora, pa uvođenje novih predmeta i podela po konfesionalnoj osnovi izazivaju ogromne praktične probleme.

Iako je Komisija za versku nastavu načelno odlučila da se nastava organizuje i kad je broj prijavljenih manji od zakonskog minimuma, ova se odluka vrlo teško sprovodi. Na sastanku Komisije je dogovoreno da se u slučaju malog broja pripadnika jedne verske zajednice oni mogu priključiti veronauci većinske verske zajednice, ili nastavi građanskog vaspitanja. I pored svega, problem učenika pripadnika manjinskih verskih zajednica ostaje nerešen. Zbog tehničkih problema i nedostatka kadrova manje verske zajednice, ili velike verske zajednice kada su u manjini, nisu u stanju da organizuju nastavu. Zato manje verske zajednice koje nemaju mogućnosti, kapacitete i kadar da organizuju veronauku strahuju od diskriminacije posrednim putem, iako su im pružene sve mogućnosti i potpuna ravnopravnost. Neorganizovanost i siromaštvo muslimana (mahom Roma) u krajevima van Sandžaka ima za posledicu da Islamska verska zajednica nije u mogućnosti da organizuje veronauku. I druge manje verske zajednice imaju slične probleme. Slovačka evangelistička crkva ne izvodi veronauku u mnogim mestima gde žive njeni vernici pa čak ni u velikom naselju kao što je Kovačica.⁶⁰ Deca manjinskih veroispovesti idu na građansko vaspitanje ali nije redak slučaj da idu na većinsku pravoslavnu veronauku, jer roditelji ne žele da razdvajaju svoju decu od druge. U Somboru spajaju prijavljene za katoličku veronauku iz više škola, ali je u tim uslovima teško voditi evidenciju i održati regu-

58 Slađana Veljković, "Veronauka i građansko vaspitanje", *Vranjske novine*, br. 219, 2001.

59 "Sastanak veroučitelja Eparhije timočke", Informativna služba SPC, 8. 2. 2003. godine.

60 Vidi: "Efekti uvođenja verske nastave u državne škole" (istraživanje Centra za razvoj civilnog društva – Zrenjanin)(3), *Danas*, 14. 8. 2003.

larnost posećivanja nastave. Reformatska crkva ima u svim srednjim školama u Subotici učenika za samo jedan razred. U Beogradu, Nišu, Smederevu i mnogim drugim sredinama u svakom se razredu nađe učenik katoličke ili islamske veroispovesti, ali veronauka ovih verskih zajednica se ne drži. U beogradskim školama, ako su učenici drugih vera upućeni na svoje verske zajednice, ne prati se da li je za njih organizovana veronauka. U manjim sredinama čak i uz dobru volju nemoguće je obezbediti versku nastavu za pripadnike manjinskih verskih zajednica. U Medveđi, gde po statističkim podacima žive i građani muslimanske veroispovesti, nije bilo interesovanja za organizovanje islamske veronauke. U Lebanu se za islamsku veronauku prijavilo 73 učenika u osnovnim, ali nijedan u srednjim školama.

118 Same brojke i podaci o održavanju nastave naravno nisu i ne smeju da budu jedini kriterijumi u evaluaciji veronauke. Veroučitelji smatraju da je najveći problem osipanje i motivacija učenika. Izborni predmet deca ne shvataju ozbiljno, pogotovu zbog statusa koji je imao prve godine kada je fakultativnost doživljena kao neobaveznost, te je izostajanje bilo masovno. U Gimnaziji u Pirotu za učenje veronauke izjasnilo se 30 učenika ali na nastavu nikada nije došlo ni njih 80 posto. Osipanje se objašnjava i neusklađenošću rasporeda, preopterećenošću gradivom i slabom motivacijom za predmet koji se ne ocenjuje brojačno. I retki novinari, koji su i nakon što je veronauka ušla u škole nastavili da se bave ovom temom, isticali su da preopterećenost i neprilagođenost programa deč-

jem uzrastu kod dece izaziva bojkot, nezainteresovanost i često nedisciplinu koja onemogućuje i obesmišljava nastavu.⁶¹ Veroučitelji kao probleme motivisanosti iznose i to što nema adekvatnih udžbenika, prostora za rad i odgovarajućeg rasporeda. Deca često prelaze sa jednog na drugi izborni predmet, pogotovu ako u jednom od predmeta nešto "škripi". Osipanju su doprinele i same verske zajednice zbog kašnjenja pri postavljanja veroučitelja. U školi u Niškoj Banji problem osipanja đaka pripisuju nepripremljenosti veroučitelja. U nekoliko srednjih stručnih škola u Nišu i Beogradu (mašinska, ekonomska, ugostiteljska) koje sam posetio, učenici su posebno nemotivisani i nedisciplinovani. Na pitanje zašto su se uopšte prijavili na veronauku ako neredovno i nezainteresovano pohađaju nastavu odgovaraju da su na veronauci zato što su Srbi.

Ima i drugačijih primera. U Vrčinu u OŠ "Miroslav Jovanović Cerovac" je veronauka na inicijativu direktora uvedena u sve razrede i pohađa je 80% đaka, dok su se svi roditelji učenika prvog razreda opredelili za veronauku, tako da građansko vaspitanje u školi uopšte nije ni uvedeno. U školi kažu da nastava veronauke pozitivno utiče i na kolektiv, i na ponašanje đaka. Zadovoljni su veroučiteljom koji je bivši đak škole, i roditelji su puni pohvala. Da li iz iskrene želje ili da ne štrče, tek i roditelji muslimani su u ovoj školi svoju decu opredelili za pravoslavnu veronauku. Direktor se protivi predmetu građansko vaspitanje kao alternativni jer postojanje ovog predmeta implicira da su deca koja pohađaju veronauku građanski nevaspitana.

61 "Veronauka i građansko vaspitanje. Polako i nesigruno", *Vranjske novine*, 23.12. 2001.

Veroučitelj Igor Kosta radi na osnovu plana i programa koji sam sastavlja. Deci daje brojčane ocene grafitnom olovkom jer smatra da to podstiče motivisanost i odgovornost, ali se kod završnih ocena pridržava propisa i ocenjuje opisno. Smatra da veroučitelji moraju da shvate da je to predmet kao i svi drugi i da se tako i ponašaju – vode striktnu evidenciju o prisustvu i tako utiču da deca prihvate odgovornost za svoj izbor. Po sličnim principima se već jedanaest godina veronauka izvodi i u školi “Laza Kostić” u Kovilju kod Novog Sada.

RIVALSTVO DVA PREDMETA

Najozbiljniji strukturalni problem postojećeg rešenja veronauke i građanskog vaspitanja je to što su u školskom sistemu postavljeni kao alternative, mada to nisu ni po sadržaju, ni po zadacima i ciljevima. U tom smislu, odluka o obaveznom izboru između veronauke i građanskog vaspitanja nema nikakvu stručnu, već isključivo političku utemeljenost. Usled ovog prinudnog izbora zagovornici jednog od ova dva predmeta u onom drugom vide konkurenciju. U situaciji kada je svake godine u školama u Srbiji iz demografskih razloga sve manje dece, mnogi nastavnici suočeni su sa mogućnošću da izgube posao. Neki od njih se zbog toga stručno osposobljavaju za novouvedeni predmet građanskog vaspitanja i ispoljavaju negodovanje zbog veronauke koja u škole uvodi dodatni nastavni kadar. Slični strahovi postoje i s druge strane. Često takvi negativni stavovi, koji postoje između nastavnika ova dva predmeta, rezultiraju u ogorčenom tak-

mičenju za decu i roditelje kako bi ovi izabrali baš njihov predmet. Đakon Miroslav Vasiljević, veroučitelj u Drugoj tehničkoj školi u Kragujevcu osnovni problem vidi u pogrešnom shvatanju da je građansko vaspitanje suprotstavljeno veronauci. Smatra da se ova dva predmeta ne isključuju već dopunjuju pa zato i saraduje sa nastavnicom građanskog vaspitanja i zajednički razmatraju mnoge teme. S druge strane, Vasiljevićeva bojazan je da su učenici preopterećeni drugim predmetima i da vrlo malo ili gotovo ništa ne usvajaju od nastave izbornih predmeta.

Uzrok rivalstva dva predmeta je i neprevaziđeni antagonizam između SPC i Ministarstva prosvete. U SPC preovlađuje stav da država treba samo da pomogne, odnosno izdržava nastavu veronauke, dok je na crkvi da samostalno odlučuje o svim ostalim segmentima.⁶² Kao primer se uzima Republika Srpska, gde rezultati verske nastave, kako navodi vladika Lavrentije, ohrabruju i raduju. Moj skromni uvid u probleme izvođenja verske nastave u Srbiji poklapa se sa mnogim već iznetim kritičkim opaskama na nastavu veronauke u Republici Srpskoj, ali tome nažalost nije pridat nikakav značaj. Sumirajući iskustva iz Republike Srpske protojerej-stavrofor Nedeljko Pajić izneo je pet osnovnih propusta u verskoj nastavi 1) kadrovska nepripremljenost i izostajanje sveštenika usled parohijskih obaveza, 2) neuvažavanje činjenice da deca nemaju predznanja, 3) neprilagođenost plana i programa uzrastu dece, 4) preopterećenost dece u školama, 5) preobiman plan i program za versku nastavu.⁶³

119

⁶² “Intervju sa Vladikom Lavrentijem”, *Danas*, 6-7. 1. 2002.

⁶³ Nedeljko Pajić, “O nastavnom planu i programu vjeronauke u Republici Srpskoj” u: Moimir Vasiljević, Zoran Milošević, *Pravoslavna veronauka u Republici Srpskoj*, *ibid.*, str. 70-71.

Najozbiljnija primedba SPC na funkcionisanje verske nastave je ta da se izbor između veronauke i građanskog vaspitanja vrši na početku svake godine, a ne za svih osam ili četiri razreda školovanja. Takođe, brojni veroučitelji predlažu da se izjašnjavanje za sledeću vrši pred kraj školske godine, odnosno, pri upisu u prve razrede, da bi se znale potrebe i shodno tome organizovao i pripremio nastavni kadar. Nekim školama se zamera što pri odlučivanju dece nije prisutan veroučitelj već samo pedagog. Kao neravnopravnost u tretiranju predmeta se ističe i što učitelji(ce) često predaju građansko vaspitanje pa se učenici za njega češće i opredeljuju. Iako je problema sada manje i dalje se iznose žalbe veroučitelja na raspored časova u pojedinim školama u kojima je veronauka predčas ili sedmi čas pa se tako marginalizuje. Kriterijumi za opisno ocenjivanje su neusklađeni sa kriterijumima za građansko vaspitanje koje je uspostavljeno kao pandan, pa se stiče utisak da su učenici ovako diskriminirani jer za veronauku postoje tri moguće ocene, a za građansko dve. Veroučitelji smatraju da ukoliko se i dalje zadrži opisno ocenjivanje ono treba da bude preciznije i više iznijansirano.

Na prijem veronauke u školama posebno se žale na jugu Srbije. U mnogim sredinama se oseća netrpeljivost između kadrova, te veroučitelji i ne ulaze u zbornicu. Njih ne pozivaju na nastavna veća. U mnogim školama negoduju zato što veroučitelji-sveštenici u škole dolaze u

mantijama. I u Zlatiborskom okrugu, po svedočenju Budimira Radojičića, tamošnjeg načelnika odeljenja Ministarstva za prosvetu, najveći problem je antagonizam koji još uvek postoji između verske nastave i građanskog vaspitanja.

S druge strane, na predavanju o sektama, koje je na poziv jedne škole u Pirotu održao tamošnji sveštenik, došlo je do skandala jer je, nabrajajući sekte, sveštenik istakao i građansko vaspitanje. Niška eparhija distribuirala letak u 50 000 primeraka (izdanje Manastira Lipovac) u kome se takođe navodi da građansko vaspitanje spada u sekte. I Sveti arhijerejski sinod SPC u svojim saopštenjima govori o "takozvanom građanskom vaspitanju".⁶⁴ Veroučitelji Raško-prizrenske eparhije i Islamske zajednice u Sandžaku govorili su deci da onaj ko se opredeli za veronauku ne može istovremeno da ide na građansko vaspitanje, što nije bio slučaj ni prve, a ni treće godine od uvođenja ova dva predmeta. U jednoj školi u Beogradu veroučitelj je ostvario odličnu saradnju sa profesorkom građanskog vaspitanja koja ga je i uputila u držanje časa i rešavanje drugih praktičnih problema, i odlučio je da se dodatno obrazuje na seminarima koje ona pohađa. U SPC su ga međutim savetovali da ne ide na seminare koji se održavaju za nastavnike građanskog vaspitanja jer su štetni. U mnogim školama se žale da verske zajednice svake godine kasne sa veronaukom. U školama oko Niša veroučitelji ne pri-

64 U istom saopštenju povodom kontroverznih događaja u letnjim kampovima za mlade u organizaciji Ministarstva prosvete čija se interpretacija od strane Crkve kasnije pokazala netačnom, Ministar i vaspitači se optužuju da potkopavaju duhovne i moralne vrednosti svog naroda, a moderna edukacija se karakteriše kao perfidno pranje mozga. Informativna služba SPC, 31. 8. 2002.

premaju nikakve vannastavne aktivnosti, nema-ju saradnju sa kolektivom i ne žele da im se prisustvuje času. Neki veroučitelji ne upisuju čas pravdajući se neznanjem što predstavlja veliki problem za školsku administraciju, a optužuju školske vlasti ako se deca ne prijave. Sveštenik u selu Mramoru ucenjivao je roditelje da neće da im sveti vodicu ako ne upišu decu na veronauku. U Užicu je sveštenik, koji je bio određen za veroučitelja, dobio svoju parohiju i više nije dolazio na časove, a novoodređeni veroučitelj se nikad nije pojavio.⁶⁵

Brojni problemi u održavanju i integraciji verske nastave prouzrokovani su i nepostojanjem zakonskih rešenja i tehničkih preduslova. Tako na primer, akreditovanim katalozima za stručno usavršavanje nastavnika, koje je objavilo Ministarstvo za prosvetu i sport, jedino veroučitelji nisu obuhvaćeni, iako im nedostaju znanja i iskustva iz metodologije i klasične metodike vođenja časa – mišljenje je načelnika Budimira Radojičića. Reformom obrazovanja nije precizirano napredovanje u službi veroučitelja. Nisu predviđena takmičenja i druge uobičajene školske aktivnosti. Veroučitelji SPC se u školama angažuju uglavnom samo oko proslave Svetog Save. Integracija u kolektiv je otežana jer veroučitelji zbog malog fonda časova uglavnom predaju u više škola pa nemaju mogućnosti za upoznavanje i povezivanje sa kolegama. Posete direktora i pedagoga časovima veronauke su vrlo retke. U veoma malo škola se dešava da učiteljica ili nastavnik građanskog vaspitanja i vero-

nauke međusobno prisustvuju časovima onog drugog, mada bi ovo moglo da ima korisne efekte pri razmeni iskustava, smanjivanju tenzija između ova dva predmeta, kao i na motivaciju dece. Časove veronauke skoro nikad ne posećuju ni osobe iz verskih zajednica koje su odgovorne za versku nastavu. Veroučitelji su uglavnom prepušteni sami sebi i u obezbeđivanju materijalno-tehničkih i vizuelnih pomagala u nastavi. Ukoliko veroučitelj ima i druge obaveze u verskoj zajednici, onda je on samo posetilac u školi pa zato u mnogim školama smatraju da on ne treba da ima druge obaveze, ukoliko se želi da se ostvare zadati ciljevi i ne dođe do osipanja đaka. S druge strane, mnogi veroučitelji, novi u svom poslu, puni su entuzijazma; posebno se ističu mlađi jer drugačije doživljavaju svoj predmet, dok su predavači građanskog vaspitanja postojeći nastavnici škole kojima ovaj predmet spada u rok službe, ili kojim popunjavaju mali fond časova.

Eparhija vranjska izostavila je sa liste veroučitelja đakona Vladimira Savića, nakon što je na sudu svedočio protiv vladike vranjskog Pahomija. Ovaj đakon je diplomirao teologiju i prethodne dve godine predavao u ekonomskoj i hemijskoj školi u Vranju.⁶⁶ Umesto njega, Eparhija je predložila penzionera, što je suprotno zakonu o radu. Slično je iskustvo u ekonomskoj školi u Nišu, gde je po tvrđenju školskog pedagoga prvo predavao lepi i pametni mladi veroučitelj Ivan Cvetković, koji je privukao mnogo učenika, da bi iz Crkve potom poslali pop-Rašu

121

⁶⁵ *Danas*, 6-7. I. 2002.

⁶⁶ Saša Stojković, "Đakon Vladimir Savić na mukama. Vladika Pahomije ne prašta." *Vranjske novine* (preneo *Danas*, 18. 9. 2003).

(sic) na čijoj nastavi je ostalo samo troje učenika, a u školi su se osećali prevarenim jer nisu bili konsultovani. Škole izražavaju nezadovoljstvo što Ministarstvo prosvete na osnovu člana 14 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi samo utvrđuje listu nastavnika verske nastave na predlog verskih zajednica.⁶⁷ Po ovom rešenju verske zajednice svake školske godine upućuju u školu nastavnika sa utvrđene liste, dok se škole staraju samo o tome da izabranu ispunjavaju sve zakonske uslove predviđene za rad u školi. U školama smatraju da se ovakvim rešenjem dovode u krajnje neravnomerni položaj, kao i da zakonskim rešenjem nije predviđena nikakva mogućnost žalbe ili pravne zaštite veroučitelja. U drugim zemljama gde postoji veronauka ovo pitanje je drugačije rešeno bez zadiranja u pravo verskih zajednica da imenuju kandidate za veroučitelje. Naime, verske zajednice samo daju predloge kandidata, odnosno daju im ovlašćenje da predaju, dok škole i prosvetne instance biraju i postavljaju veroučitelje.

U Pravoslavnoj i Katoličkoj crkvi postoje i dodatne tenzije između laika i sveštenika-veroučitelja. Katolička crkva je u Suboticu čak dovela nekoliko sveštenika sa ciljem da predaju veronauku u školama. Sveštenici obe crkve vrlo često smatraju da laici ne treba da predaju veronauku jer nisu dovoljno kompetentni, i uglavnom za sebe obezbeđuju bolja mesta u gradskim i srednjim školama, dok žene-laikinja raspoređuju u osnovne škole. U Islamskoj verskoj zajednici je ova praksa najizraženija.

Nasuprot tome ogromna većina učenika, roditelja i nastavnika smatra da se bolji kontakt ostvaruje sa veroučiteljima-laicima.

Tokom ovog istraživanja, suprotno nekim predviđanjima u javnosti, nisam došao do saznanja da je uvođenje veronauke u multikonfesionalnim sredinama u Vojvodini i Sandžaku dovelo do registrovanih problema ili interkonfesionalnih konflikata. Ipak, predviđeno posvećivanje četiri časa godišnje upoznavanju sa učenjima i verovanjima drugih verskih zajednica se u praksi ne poštuje i ne ostvaruje. Ovi sadržaji nedostaju u postojećim udžbenicima i veroučitelji ih uglavnom nisu imali tokom svog obrazovanja te se ne osećaju kompetentnim da druge upoznaju sa nečim o čemu sami vrlo malo znaju. No, registrovani su i pozitivni primeri, poput onoga u Prijepoljskoj Župi, kada je pravoslavni veroučitelj održao čas jer se na nastavu nije pojavio veroučitelj Islamske verske zajednice. S druge strane, izvođenje veronauke u školama se vezuje i za isticanje verskih simbola i obavljanje sveštenih radnji što je postalo uobičajeno u mnogim školama u Srbiji. One su predmet podozrenja posebno u multikonfesionalnim sredinama. U Novom Pazaru se direktori ne slažu da veroučiteljice dolaze na nastavu pokriveno. Svojevremeno je Vrhovni sud odlučio da se radi o građanskom pravu te naložio školi u Novom Pazaru koja je prethodno suspendovala jednu nastavnicu, da je vrati na nastavu.⁶⁸ Suprotno mojim saznanjima, izvestilac Ustavnog suda po pitanju ustavnosti veronauke Ljubomir Popović izjavio

67 *Službeni glasnik RS*, br. 22, 26. 4. 2002.

68 Po svedočenju Budimira Radojičića, načelnika odeljenja Ministarstva za prosvetu u Zlatiborskom okrugu za *Danas*, 6-7. 1. 2002.

je da nema informacija da se crkveni obredi uvode u škole.⁶⁹

Iako je rasprava u štampi pred uvođenje veronauke nagoveštavala moguće konflikte među učenicima čini se da se oni malo obaziru na versku nastavu. Još je manja zainteresovanost i angažovanost roditelja koji uglavnom nemaju aktivan odnos prema ovom predmetu što se naravno odnosi i na druge predmete. Roditelji s kojima smo razgovarali kažu da su svoju decu usmerili na izučavanje veronauke kako bi saznala nešto o svojim korenima. Uglavnom se ne radi o praktikujućim vernicima nego o osobama koje ističu želju da im deca budu “dobro” vaspitana, da poznaju “svoju” ili “srpsku” veru, ili čak da “na veronauci ne mogu da nauče ništa loše”. No i pored takvog nonšalantnog odnosa prema orazovanju svoje dece bilo bi korisno, primenjujući istu metodologiju, obnoviti ankete vođene među roditeljima pred uvođenje veronauke i podrobnije ispitati njihovo mišljenje nakon dvogodišnjeg iskustva i upoznavanja sa verskom nastavom.⁷⁰

OBNAVLJANJE PITANJA STATUSA VERSKE NASTAVE

Tokom mog istraživanja Ministarstvo prosvete pripremiло je novi Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju koji je oslikavao strategiju reforme obrazovanja koje ovo Ministarstvo propagira. Sam zakon ne pokriva status verske nastave koja se reguliše Odlukom ministra, odnosno Vlade Srbije, kao što je to bilo slučaj kod

uvođenja pre usvajanja zakonskih amandmana u Skupštini, ali je reformom obrazovnog sistema Srbije bila predviđena i promena statusa veronauke.⁷¹ Ministarstvo prosvete je predlagalo da učenici trećih razreda i dalje zadrže opciju veronauke kao fakultativnog predmeta, učenici prvih i drugih razreda srednjih škola kao i drugih razreda osnovnih nastave sa modelom obaveznog izbora između veronauke i građanskog vaspitanja, ali da prvaci u osnovnim školama koji su nosioci predviđene reforme imaju mogućnost izbora između najmanje četiri predmeta, od kojih će dva biti veronauka i građansko vaspitanje, dok će druge ponuditi škole u skladu sa svojim mogućnostima. Takav izborni status imali bi i predmeti kao što su informatika, kreativno pisanje, obrazovanje za životnu sredinu, drugi strani jezik, itd. Po ovom modelu učenici će morati da izaberu dva izborna predmeta, ali je moguće da to ne budu ni veronauka ni građansko vaspitanje. Minimum za izvođenje jednog izbornog predmeta postavljen je na petnaest učenika. O ovom predlogu obavestena je i Komisija za versku nastavu ali nije bilo zvanične reakcije. S druge strane, svi veroučitelji i sveštenstvo SPC sa kojim sam razgovarao, žestoko su kritikovali ovakav model plašeći se da će roditelji u tom slučaju izabrati druge 'korisnije' predmete.

Prihvatajući zaključke “Rezolucije protiv nasilja nad decom i školom” grupe književnika i prosvetnih radnika, SPC je naknadno optužila Ministarstvo prosvete između ostalog i da refor-

123

69 O.D. “Verska nastava u skladu sa Ustavom”, *Danas*, 4. II. 2003.

70 Istraživanja navedena pod f. 29 i 31.

71 Aleksandra Brkić, “Učiteljica do sedmog razreda” u: *Politika*, 1. 4. 2003. str. A 11.

mom školstva ne doprinosi zdravom društvu i društvu znanja već kloniranoj ideologiji postmodernističkog deteta ravnoj zločinu nad prosvetečnošću i duhovnošću koja je podložna i krivičnoj odgovornosti. Sveti Arhijerejski Sinod SPC uputio je pisani zahtev Narodnoj Skupštini Republike Srbije da iz procedure odmah povuče nacrt Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.⁷² U kritikama upućenim od strane crkve kao ni u gorepomenutoj rezoluciji nema reči o promeni statusa veronauke. Ministar Knežević tvrdio je da je Ministarstvo za svoj zakonski koncept tada dobilo podršku svih verskih zajednica pa i SPC. Mada, kada je pomenuti zakon usvojen i to bez protesta SPC, ispostavilo se da je kamen spoticanja ipak bio status predmeta veronauke.

124 Zagovornici veronauke očekivali su da će postojeći model opstati zbog značaja koji veronauka i verske zajednice imaju na lokalnom nivou, ali i po inerciji, pošto je veronauka već prihvaćena, a uvođenje novih predmeta zahteva dodatne napore i troškove. Nažalost, debata o predloženoj reformi ponovo je otvorena u leto, kada je pažnja javnosti najslabija, i ponovo pred početak školske godine, što je nagoveštavalo nove probleme u primeni bilo kog usvojenog rešenja i nezadovoljstvo zainteresovanih strana.

Istovremeno, udruženje građana *Forum juris* iz Novog Sada kome se pridružio i Komitet pravnika za ljudska prava poslalo je peticiju Ustavnom sudu Srbije kojim se zahtevalo pre-

ispitivanje ustavnosti uvođenja veronauke u državne škole.⁷³ *Forum juris* smatra da zakonski amandmani, kojima je Skupština ozakonila uvođenje veronauke krše ustavne principe odvojenosti crkve i države, ravnopravnosti građana i ravnopravnog statusa verskih zajednica. Jedan dan nakon objavljivanja ove vesti, Patrijarh SPC i ostali članovi Svetog arhijerejskog sinoda sastali su se sa ministrom obrazovanja i njegovim saradnicima povodom tekuće diskusije o obrazovnoj reformi, a sastanku je prisustvovao i ministar vera. U nejasnom saopštenju izdatom sa sastanka istaknuto je da će ministar Knežević podržati postojeći model verske nastave u državnim školama.⁷⁴ Istog dana je ministar vera Milovanović održao konferenciju za štampu na kojoj je doveo u pitanje peticiju udruženja *Forum juris* pozivajući se na rezultate popisa iz 2002. godine na kojem se 95 % građana Srbije izjasnilo kao vernici, dok je ateista bilo samo 0,5 %, a neopredeljenih ili neutvrđenog statusa 4,5 %.⁷⁵ Na popisu se 85 % od 7 498 000 građana Srbije izjasnilo kao pravoslavni, 5,5 % kao katolici, 3,2 % kao muslimani, dok se oko 1 % izjasnilo kao članovi različitih protestantskih crkava. Ovi rezultati su interpretirani kao jasan znak državi da poštuje verska prava svojih građana. Istom prilikom, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu Sima Avramović predložio je novi model "kooperativne odvojenosti" crkve i države, po kojem bi država zajedno sa crkvama rešavala pitanja verske nastave, denacionalizacije državne imovine

72 Informativna služba SPC 10. 6. 2003.

73 Beta News Service, 3. 7. 2003.

74 Informativna služba SPC, 4. 7. 2003.

75 *Danas*, 5-6. 7. 2003. i Informativna služba SPC, 5. 7. 2003.

i socijalne brige. Konačno, ministar Knežević sastao se sa članovima Komisije za veronauku 10. jula i tom prilikom je usvojeno saopštenje u kojem se garantuje nastavak postojećeg statusa verske nastave.⁷⁶ Po ovom dogovoru obavezan izbor između veronauke i građanskog vaspitanja neće biti pogođen uvođenjem izbornih predmeta prilikom reforme obrazovanja. Za uzvrat, predstavnici verskih zajednica izrazili su podršku reformi. Zajednička izjava naglasila je poštovanje sporazuma između pokojnog premijera Đinđića i predstavnika verskih zajednica, podvlačeći još jednom politički sporazum kao osnovu za status verske nastave. Odlučivanje o statusu veronauke tokom leta ostalo je mahom van domašaja, učešća i zainteresovanosti javnosti, potvrđujući napred navedeni argument inercije.

Poslednju reč u sporu oko veronauke dao je Ustavni sud Srbije koji je početkom novembra 2003. godine ocenio da su zakonske odredbe kojim su u škole uvedeni verska nastava i alternativni predmet u skladu sa Ustavom i time odbacio zahteve nevladinih organizacija *Forum jurisa* i Komiteta pravnika za ljudska prava. Sudija izvestilac Ljubomir Popović naveo je da se uvođenjem verske nastave u državne škole ne narušava princip odvojenosti crkve od države. Kao argumente za usaglašenost zakonskih odredbi o veronauci sa Ustavom i međunarodnim normama Popović je naveo i da program

verske nastave zajednički usvajaju ministarstva prosvete i vera, uz prethodnu konsultaciju sa crkvenim zajednicama, zatim, da deca nisu primorana da uče veronauku već da postoji slobodan izbor između veronauke i građanskog vaspitanja, kao i da nije povređeno pravo učenika i roditelja da se ne izjašnjavaju o verskoj pripadnosti. Pored toga, Popović je naveo i da su ocene iz tog predmeta opisne i ne utiču na konačan uspeh učenika. Predsednik Ustavnog suda Slobodan Vučetić saglasio se sa ocenom sudije Popovića da u zakonskim normama nema nesaglasnosti sa Ustavom, ali je primetio da u nastavnom planu, pre svega za pravoslavni katihizis ima i odredbi koje su možda sporne sa stanovišta ustavnosti.⁷⁷ Izjave obojice sudija ostale su nedorečene. Stavovi sudije Popovića o učešću Ministarstva prosvete u usvajanju programa verske nastave u suprotnosti su sa nalazima ovog istraživanja, i ne garantuju princip odvojenosti crkve od države. Postojanje samo jedne alternative kao i opisane situacije u nekim multikonfesionalnim sredinama takođe ne ostavljaju prostor za stav o veronauci kao slobodnom izboru, dok je uloga opisnog ocenjivanja u ovom kontekstu posebno nejasna.⁷⁸ U svakom slučaju, i bez obzira na ponuđenu argumentaciju, ovo je definitivna odluka te će se u završnom delu rada usredsrediti na mogućnosti poboljšanja izvođenja verske nastave u školama.

76 Informativna služba SPC, 11. 7. 2003.

77 O.D. "Verska nastava u skladu sa Ustavom", *Danas*, 4. 11. 2003.

78 U jednoj školi u Novom Pazaru bio sam u prilici da vidim listiće za opredeljivanje za versku nastavu na kojima je ispisano Srbin odnosno Musliman, u zavisnosti od nacionalne pripadnosti učenika.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA I PREPORUKE

126 Najznačajniji problemi uočeni tokom ovog istraživanja su (ne)integrisanost veronauke u obrazovni sistem, kao i polarizacija i tenzije koje u mnogim školama postoje između veronauke i građanskog vaspitanja. Veronauka za školski predmet ne može da bude prihvaćena kao znak nečije dobre volje, prećutni ili javni dogovor s jednom ili više političkih stranaka ili političara, kao ni tas na vagi u odnosima države i verskih zajednica nego samo kao njihova zajednička odgovornost i angažovanost. I pored činjenice da je status veronauke u državnim školama potvrđen dvogodišnjom praksom, kao i zakonskim i sudskim rešenjima, ona je u našim uslovima i dalje daleko od standarda drugih zemalja gde postoji, i čiji primeri se često uzimaju kao argument za opravdanost njenog učenja. U Nemačkoj, koja u svim izuzev u tri savezne države ima versku nastavu u školama, a slično je i u drugim zemljama, država i prosvetne instance uzimaju aktivno učešće u organizovanju, pripremi, odobravanju i nadzoru nad svim aspektima verske nastave bez obzira na, u ovom domenu, Ustavom zagarantovana prava verskih zajednica. U Srbiji su međutim brojni aspekti nastave i rešavanje mogućih problema prepušteni Komisiji za veronauku, instituciji kojoj, budući da funkcioniše van

okvira Ministarstva prosvete nedostaje legitimitet u obrazovnom sistemu. Štaviše, pošto se ova Komisija retko sastaje ona nije ni praktično u mogućnosti da vodi evidenciju i bavi se svim za versku nastavu relevantnim temama.

Verska nastava u javnim školama mora da ima poseban status jer se ona i sa organizacijskog ali i sadržajnog aspekta razlikuje od crkvene kateheze. Verske zajednice treba da prihvate činjenicu da za aktivno učestvovanje u javnom obrazovanju i drugim sferama života društva nije dovoljna politička volja i njihova puka zainteresovanost, već za veronauku pripremljene ustanove i tesna saradnja sa prosvetnim vlastima u svim organizacijskim ali i sadržajnim pitanjima o nastavnim planovima, metodama, udžbenicima, nadzoru, kao i odgovornost obe strane u nastavnom procesu. Država, odnosno Ministarstvo prosvete mora biti nadležno i za formiranje, zapravo usavršavanje veroučitelja, ukoliko se zalaže za veronauku kao školski predmet. Imajući u vidu sve već navedeno, potrebno je da verske zajednice čiji predstavnici čine Komisiju i oba ministarstva pri Ministarstvu prosvete formiraju konkretne timove imenujući kvalifikovane osobe koje će biti direktno odgovorne za artikulisanje i rešavanje svih problema verske nastave, kao što se to radi sa drugim predmetima.⁷⁹

79 Tokom rada na završnoj verziji ovog teksta primio sam informaciju da je pri Ministarstvu vera imenovana nadzornica za veronauku koja je preko Mešihata Islamske verske zajednice već organizovala sastanak sa veroučiteljima u Novom Pazaru. Nejasno je zašto je imenovanje izvršeno pri Ministarstvu vera, i zašto se ovi poslovi obavljaju preko verskih zajednica a ne relevantnih prosvetnih instanci što je i u suprotnosti sa članom 9 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi kojim se Komisija ovlašćuje "za davanje mišljenja ministru prosvete u postupku izbora prosvetnih savetnika za versku nastavu i za praćenje organizovanja i ostvarivanja programa verske nastave".

Postojećim statusom veronauke i građanskog vaspitanja praktično je onemogućeno da učenici stiču znanja iz oba predmeta iako je na prvi pogled jasno da se radi o različitim sadržajima koji nikako ne predstavljaju alternative. Glavna preporuka evaluacije građanskog vaspitanja da se ne uvodi obavezan izbor između ova dva predmeta i da se razbije shvatanje o njihovoj alternativnosti ne poštuje se. Budući da nema izgleda da se status ova dva predmeta promeni, moguće je nastojati na povećanju njihove sadržajne alternativnosti kao načinu eliminacije rivaliteta. Jedna mogućnost za prevazilaženje postojeće situacije je da se barem u višim razredima, odnosno u srednjoj školi, u sadržaj građanskog vaspitanja uvede nekonfesionalno upoznavanje sa religijama sveta. Prepreka u realizovanju ovog predloga je pre svega nedostatak kadrova koje postojeće obrazovne ustanove u Srbiji ne pripremaju. Insistirajući na principima izbornosti i učeničke slobode Ministarstvo prosvete bi u novoj reformi trebalo da pređe na rešavanje ovog propusta formiranjem novih odseka na filozofskim fakultetima, a za početak dodatnim obrazovanjem kvalifikovanih istoričara, sociologa i filozofa.

Integracija pretpostavlja učešće i nadzor državnih obrazovnih institucija pri obrazovanju veroučitelja, integraciju verskih škola u obrazovni sistem, precizno definisan sistem priznavanja diploma verskih škola stečenih u inostranstvu s akcentom na pedagoške kvalifikacije kandidata. Jasno je da se kandidati za sveštenike nisu obrazovali u oblasti pedagogije ali je zabrinjavajuće koliko je malo urađeno da se ova situacija promeni od kada su sveštenici i drugi predavači verskih škola uvođenjem veronauke po-

stali nastavnici i deo zvaničnog obrazovnog sistema. Samo neke verske zajednice i to vrlo nesistematično organizuju dodatno obučavanje veroučitelja. Najveći broj nema iskustva u radu sa decom u školi, u pripremama za čas, i često su u raskoraku između ostvarivanja ciljeva verske nastave i moralne uloge koju im javnost nameće. Radi podizanja efikasnosti u nastavi neophodno je da obrazovne institucije verskih zajednica uključe, odnosno prošire pedagoško-didaktički sadržaj svojih studija. Pored ove dugoročne mere, a zbog različitih mogućnosti verskih zajednica, nužno je da Ministarstvo prosvete preuzme organizovanje stručnih seminara za veroučitelje svih verskih zajednica na celoj teritoriji Srbije. Cilj seminara treba da bude pospešivanje integracije veroučitelja u obrazovni sistem, a sadržaj da se temelji na osnovama didaktike školske veronauke koja obuhvata planiranje (pripremu) časa, analizu polazne situacije, određenje ciljeva u nastavi, izbor sadržaja, nastavnih metoda i sredstava i na kraju, evaluaciju ili vrednovanje. Kao što je već naglašeno u reformi koja je u toku nužno je permanentno obrazovanje i usavršavanje predavača u školama i ovaj princip treba da važi i za versku nastavu. Veroučitelji sa kojima je razgovarano tokom istraživanja predlažu i regionalne susrete sa nadležnim ministarstvima, komisijama i direktorima zbog rešavanja konkretnih problema, kako se seminari ne bi time opterećivali nego bi se fokusirali na didaktičke aspekte.

Radi pune integracije i izjednačavanja veronauke sa ostalim predmetima potrebno je da veroučitelji takođe imaju mogućnost za napredovanje u službi kao što je reformom predviđeno za ostale predmetne nastavnike. Ministar-

stvo prosvete u saradnji sa školama treba da istraži i preporučiti i ostale načine integracije veroučitelja i veronauke od mogućnosti razrednog starešinstva za veroučitelje, do učešća u školskim proslavama, ekskurzijama, pripremama izložbi. Brojna organizaciona pitanja i tehnički problemi kao što su opredeljivanje učenika, raspored i prostor održavanja, takođe doprinose marginalizaciji verske nastave. Ovi problemi mogu da budu rešeni samo saradnjom obrazovnih struktura i verske zajednice uz otvorenost, strpljivost, međusobno razumevanje i kompromis, a ne međusobnim optuživanjem koje je dosad dominiralo, posebno odnosom verskih zajednica prema školama.

Potrebno je da se utvrde institucionalni načini uvida u ostvarivanje veronauke za učenike iz manjinskih verskih zajednica, što barem u velikim gradovima ne bi trebalo da predstavlja problem. Što se tiče predavanja veronauke u malim seoskim školama kao i isturenim odeljenjima potrebno je utvrditi alternativne modele za njeno izvođenje. Reformom obrazovanja predviđeno je i rešavanje problema malih i udaljenih škola. Pre realizacije ovog dela reforme moguće je preduzeti neke privremene korake. Ukoliko je održavanje veronauke zaista nemoguće zbog brojnih praktičnih prepreka, deci u ovim školama treba ponuditi posebne vidove nastave poput ekskurzija ili letnjih kampova gde bi se ostvarivali skraćeni i posebno prilagođeni programi za veronauku kao i za građansko vaspitanje.

Jedan od uočenih problema u izvođenju verske nastave predstavlja često odsustvovanje veroučitelja-sveštenika. Ogromne obaveze opsluživanja parohije/župe i priroda svešteničkog

poziva često onemogućuju ispunjavanje dužnosti veroučitelja. U slučaju veroučitelja-sveštenika izraženi su i drugi problemi vezani za izvođenje nastave kao što su stručne kvalifikacije, mesto u rasporedu i odnosi unutar škole. Rešavanje ovih problema je izuzetno sporo ili nikakvo. Direktori škola retko prijavljuju odsustvovanje veroučitelja želeći da izbegnu konflikte. Čak i u prijavljenim slučajevima reakcija verskih zajednica je spora. Ministarstvo prosvete i verske zajednice dužni su da se odgovorno odnose prema ovom problemu jer se on direktno tiče integracije veronauke, statusa u školi i motivacije učenika.

Odustvovanje učenika je još dramatičnije posebno zbog brojnih razloga koji im prethode. Promenu statusa sa fakultativnog na izborni predmet nisu ozbiljno shvatili ni učenici, ni roditelji, ni škole, pa ni sami veroučitelji. Bez pune integracije veronauke u školsko-obrazovni sistem ona neće imati puni legitimitet, a samim tim ni odgovoran odnos učenika prema prisustvovanju nastavi. Potrebno je sprečiti odsustvovanje veroučitelja, onemogućiti verskim zajednicama česte izmene veroučitelja, izuzev ako se ne radi o grubim povredama radne discipline ili pogrešnom učenju, insistirati u školama na fiksno utvrđenom prostoru održavanja časa i mesta u rasporedu kao i razmotriti način ocenjivanja.

Evidentno je da Komisija za veronauku svojim aktivnostima na izdavanju udžbenika nastoji da stvori utisak ozbiljnosti i važnosti veronauke u obrazovnom sistemu. Ova strategija međutim ima dve slabosti. Prva je tipično i rasprostranjeno shvatanje da su udžbenici najvažniji ako ne jedini element nastave. Usredsređiva-

njem energije i pažnje na udžbenike, priprema nastavnika, priručnici za nastavnike, seminari, rad sa roditeljima, školski kolektivi i senzibilisanje javnosti zapostavljeni su. Druga slabost je da udžbenici pripremljeni u žurbi često imaju mnoge nedostatke. Najznačajniji je možda onaj oko koga gotovo da postoji konsenzus među veroučiteljima, a to je neprilagođenost saznanom, obrazovnom i starosnom uzrastu dece.

Problem vrednovanja svih dimenzija – evaluacije, procene, provere, ocenjivanja – je dan je od najtežih i najosetljivijih u vaspitno-obrazovnom sistemu, a pogotovu u verskoj nastavi. Ocenjivanje je važan elemenat podsticanja i kontrole rada učenika, te su nastavnici dužni da učenicima objasne načine i oblikovanje vrednovanja znanja. Za sada većina veroučitelja bira najlakši pristup, a to je da svim đacima daju najbolju ocenu – ističe se. I ovo pitanje treba vezati za generalni pristup u reformi obrazovanja i rešiti ga kao kod drugih predmeta. Bez obzira na izabrani pristup (numerički ili opisni) nužno je da on reflektuje jasno definisane kriterijume koji će obuhvatiti i ciljeve verske nastave i rezultate savremenih pedagoških istraživanja o ocenjivanju. Zagrebački pedagog verske nastave Baričević predlaže kao najznačajnije kriterijume: znanje (usvojenost programskih sadržaja), kreativno izražavanje (usmeno, pismeno, likovno, scensko, muzičko), zalaganje (motivisanost, marljivost) i kulturu međusobnog komuniciranja.⁸⁰

No ne radi se samo o ocenjivanju učenika, što se najčešće ističe kao problem, već i vredno-

vanju nastavnika i svih onih koji učestvuju u stvaranju i primeni nastavnih planova i programa. Pitanje nadzora u ostvarivanju verske nastave za sada nije lako rešiti, ali zato treba uspostavili uslove za postupno i sveobuhvatno rešavanje ove dimenzije nastave. Ministarstvo prosvete se izgovara nemanjem kompetentnih kadrova za veronauku. Čak se i tehnički, odnosno disciplinski nadzor od strane za to zaduženih direktora i pedagoga u školama retko sprovodi pod izgovorom nemešanja u autonomiju verske nastave. Kao i kod drugih predmeta, za kreativan i kvalitetan nadzor verske nastave nužna je tesna saradnja prosvetnih vlasti (škola, prosvetno-pedagoških službi, ministarstva) i verskih zajednica. Kvalitetan nadzor moguć je samo ukoliko ga obavljaju kvalifikovane osobe te treba početi sa izborom i adekvatnim osposobljavanjem stručnog kadra za te prosvetne službe.

129

U duhu reforme obrazovanja, pored mera nužnih za poboljšanje nastave veronauke i njenu integraciju u obrazovni sistem, potrebno je javnosti učiniti vidljivim i dostupnim rad Komisije za versku nastavu kao i svih instanci u obrazovanju koje se bave veronaukom. Potreba za upoznavanjem javnosti sa izvođenjem veronauke naglašena je zbog prirode ovog predmeta kao i činjenice da je njeno uvođenje izazvalo toliko kontroverzi i rasprava. Posebno je važno o veronauci permanentno informisati roditelje i nastavne kolektive škola. Do sada se sve informisanje završavalo na samom početku – letkom na osnovu kojeg su se roditelji i učenici opredeljivali.

80 Josip Baričević, "Aktualna pitanja nastave vjeronauka u osnovnoj školi", *Život i škola* (Zagreb) 2/1992, str. 185.

Uvođenje i dosadašnje odvijanje nastave veronauke karakterisali su principi kritikovani u nedavnom izveštaju “Sveobuhvatne analize sistema osnovnog obrazovanja u SRJ” koje je u saradnji sa republičkim ministarstvima prosvete Srbije i Crne Gore preduzeo UNICEF. U ovom izveštaju ocenjeno je da su odluke u našem obrazovanju donošene centralistički, primenjivane bez obzira na kontekst, nastava regulisana nefleksibilno. I obrazovni dokumenti doneti u vezi sa veronaukom u najvećoj meri su spiskovi namera, želja, deklaracija i programa bez mehanizama i resursa koji će garantovati njihovo ostvarivanje. Učenici, njihovi roditelji, pa ni budući veroučitelji nisu konsultovani pri utvrđivanju ciljeva verske nastave, dok planovi i programi nisu usklađeni sa postojećim planovima u školstvu, a još manje sa reformama i modernizacijom koje su u toku. Posebno je uočljiv nedostatak mehanizama i institucija za kontrolu kvaliteta obrazovanja, odnosno eksternu evaluaciju svih učesnika u izvođenju veronauke kao školskog predmeta. Smatram da aktuelno reformisanje obrazovanja ne bi trebalo da zaobiđe planove i programe novouvedenih predmeta koji, bez obzira na motive njihovog uvođenja treba da budu predmet stalnog ispitivanja, inovacije i usavršavanja kao rezultata koordiniranih napora prosvetnih organa i verskih zajednica, a u duhu reforme. Savremena pedagogija religije smatra da je verska nastava smisljena i svrsishodna ukoliko je kontekstualizovana i obraća se posebnim potrebama i očekivanjima, te se suočava sa konkretnim pitanjima, stavovima i problemima učenika u našim sadašnjim životnim prilikama.⁸¹ Verska nastava takođe treba da uvažava razvoj i iskustva verske nastave u drugim zemljama, kao i da bude u korelaciji sa opšteobrazovnim kurikulumom, odnosno nastavnim planovima drugih predmeta i njihovim didaktičko-metodičkim aparatom. Pozivajući se na konvencije o ljudskim pravima pri argumentovanju prava na versku nastavu u školama, verske zajednice moraju da prihvate da, shodno tim konvencijama, škola neguje demokratski i pluralistički karakter koji podrazumeva tolerisanje i otvorenost za sadržaje različitih konfesija, religija i različitih pogleda na svet. Ukoliko ne sledi principe reforme školstva i ne teži integrisanju s ciljevima, sadržajima i metodama u nastavi, te kontekstualizaciji u pluralističkoj školi i svetu oko nas, veronauka će zadržati status gosta (ili uljeza u očima njenih protivnika) u školskom sistemu.

81 Pille Valk & Tunu Lehtsaar, “Developments of Practical Theology in Today’s Estonia” in *International Journal of Practical Theology* vol 7, 2003/1, 101–130, Bojidar Andonov, *Der Religionsunterricht in Bulgarien*, str. 357–370 i Georg Tsakalidis, *Der Religionsunterricht in Griechenland*, str. 297–304.